

ХМЕЛЬНИЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

Другий (магістерський) рівень

Основний рівень

Галузь знань – 05 Соціальні та поведінкові науки

Шифр і назва галузі знань

Спеціальність – 053 Психологія

Шифр і зміст спеціальності

на тему: **«ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ВПЛИВУ СІМ'Ї НА
ФОРМУВАННЯ «Я – КОНЦЕПЦІЇ» У ДІТЕЙ ПІДЛІТКОВОГО ВІКУ»**

Шифр ДРМ _____

Виконала: студентка II курсу, групи ППмз-21-1 _____ І.О Качан.
Підпис Ініціали, прізвище

Керівник: зав. кафедри психології та педагогіки
доктор психологічних наук, професор _____ Є. М. Потапчук
Підпис Ініціали, прізвище

До захисту допускаю:
зав. кафедри психології та педагогіки
доктор психологічних наук, професор _____ Є. М. Потапчук
Підпис Ініціали, прізвище

АНОТАЦІЯ

Тема кваліфікаційної роботи: «Психологічні особливості впливу сім'ї на формування «Я-концепції» у дітей підліткового віку .

Здобувач: Качан Ірина Олександрівна.

Керівник: Потапчук Євген Михайлович.

Кваліфікаційна робота включає сторінку, таблиць, рисунків, перелік джерел посилання складає найменування.

Ключові слова: «Я-концепція», формування, підлітковий вік, діти, самосвідомість, самоповага, сім'я, сімейне виховання, стилі.

Об'єктом дослідження є формування «Я-концепції» у дітей підліткового віку.

Предметом дослідження є психологічні особливості впливу сім'ї на формування «Я-концепції» у дітей підліткового віку.

За результатами дослідження визначено сутність поняття «Я-концепції», охарактеризовано особливості формування «Я-концепції» у дітей підліткового віку, визначено психологічні чинники, що впливають на формування «Я-концепції» у підлітків, виявлено взаємозв'язки сімейного виховання та формування «Я-концепції» у підлітків, емпірично досліджено вплив сімейного виховання на формування «Я-концепції» у підлітковому віці, розроблено практичні рекомендації батькам щодо особливостей виховання підлітків з метою створення сприятливих умов для формування у них позитивної «Я-концепції».

Основні положення кваліфікаційної роботи та результати експериментального дослідження можуть бути використані практичними психологами у роботі з батьками підлітків, які прагнуть відповідально виховувати дітей, створювати комфортну атмосферу в сім'ї, обираючи влучні та ефективні для даного вікового періоду методи та стилі виховання, тим самим позитивно впливати на формування їхньої «Я-концепції».

Дипломник Качан Ірина Олександрівна.

Дата подання кваліфікаційної роботи до захисту ___ грудня 201__ р.

ЗМІСТ

ВСТУП	5
РОЗДІЛ 1 ФОРМУВАННЯ «Я-КОНЦЕПЦІЇ» У ДІТЕЙ ПІДЛІТКОВОГО ВІКУ ЯК ПСИХОЛОГІЧНА ПРОБЛЕМА.....	9
1.1. Теоретичний аналіз досліджень феномену «Я-концепція».....	9
1.2. Організація, етапи, методи дослідження психологічних особливостей впливу сім'ї на формування «Я-концепції» у дітей підліткового віку.....	19
1.3 Особливості формування «Я-концепції» в підлітковому віці	28
Висновки до розділу	34
РОЗДІЛ 2 БАТЬКІВСЬКЕ ВИХОВАННЯ ЯК ЧИННИК ВПЛИВУ НА ФОРМУВАННЯ «Я-КОНЦЕПЦІЇ» У ДІТЕЙ ПІДЛІТКОВОГО ВІКУ	37
2.1. Виховання сім'єю підлітка як психологічна проблема	37
2.2 Вплив стилів сімейного виховання на формування «Я-концепції» у дітей-підліткового віку.....	45
2.3. Практичні рекомендації батькам щодо виховання дітей підліткового віку з метою формування у них позитивної «Я-концепції»	57
Висновки до розділу	62
Висновки	64
ПЕРЕЛІК ДЖЕРЕЛ ПОСИЛАННЯ.....	67
Додатки	Error! Bookmark not defined.

ВСТУП

У теперішній надзвичайно складний для нашої країни час постає важлива задача у вихованні свідомого молодого покоління громадян, яке буде створювати своє світле майбутнє та продовжувати будувати сильну та незалежну державу. Однією із вагомих умов виховання цілісної особистості є розвиток її самосвідомості та виховання позитивної «Я-концепції», що впливатиме не лише на самосприйняття, самооцінку, самоповагу, підтримку, а й на її ефективну діяльність та взаємодію в соціумі.

Процес становлення даного феномену розпочинається ще з раннього дитинства в первинному соціальному колі-сім'ї. Саме в родині дитина вперше виявляє та відчуває наскільки батьки її приймають, люблять, задовольняють фізіологічні та психологічні потреби чи навпаки. На основі цього досвіду вона формує перші уявлення про себе та світ.

У підлітковому віці розвивається рефлексивне мислення, діти в цей період відкривають свої можливості, виходять на новий рівень усвідомлення власних дій, оцінюють свої успіхи та досягнення, пізнають та активно взаємодіють в соціумі. Внаслідок чого «Я-концепція» у підлітковому віці зазнає кардинальних змін та знаходиться в активному формуванні. В процесі активної соціалізації підлітка долучаються інші інститути, які мають вплив на формування «Я-концепції», проте сім'я залишається незмінно важливим чинником формування «Я-концепції» особистості.

В період дорослішання дитини взаємини в сім'ї часто погіршуються, виникають конфлікти, вироблені попередньо механізми виховання та впливу стають недієвими, що може негативно позначатись на розвитку особистості підлітка та на формуванні його «Я-концепції».

У цьому аспекті у сучасних батьків виникає потреба в усвідомленні індивідуальних та вікових особливостей та потреб дитини - підлітка, пошуку найбільш ефективних методів їх виховання, які б позитивно впливали на розвиток особистості підлітка та на формування їхньої «Я-концепції». Адже, своєю моделлю поведінки, зокрема ставленням до дитини та один до одного

(партнерська комунікація), застосуванням ефективних методів виховання, створенням та підтриманням позитивної морально-психологічної атмосфери в сім'ї, батьки здатні впливати на формування «Я-концепції» своїх дітей - підлітків. Набутий дитиною в родині досвід зберігається нею протягом всього життєвого шляху, саме тому жоден із соціальних інститутів не може зрівнятися за значимістю і тривалістю впливу на особистість з сім'єю.

Актуальність даної теми обумовлюється тим, що виховання сім'єю підлітка являється складною психологічною проблемою та потребує від батьків пошуку нових дієвих механізмів впливу та стратегій виховання, щоб створювати сприятливі умови для формування позитивної «Я-концепції» у своїх дітей-підлітків. Незважаючи на значну кількість досліджень маловивченою залишається проблема впливу сімейного виховання на Я - концепцію в підлітковому віці.

Результати вивчення психологічної літератури свідчить, що не зважаючи на те, що проблемні питання, пов'язані з вихованням сім'єю підлітків та формування «Я-концепції» у дітей підліткового віку певним чином, розглядали такі дослідники як (Джеймс, Р.Бернс, О.Гуменюк, А. Адлера, Е.Еріксон, С.Куперсміт, М.Розенберг, К.Роджерс, К.Хорні, І. Бех, Т. Дуткевич, П.Чамата, Л.Чепіга, О.Фурман, І.Булах, Ч. Кулі, Дж. Мід О.Столяренко, Н.Максимова, К.Мілютіна, Д.Максименко, В.Баранник, та ін.) вивчення проблеми впливу сімейного виховання на формування «Я-концепції» у дітей підліткового віку не було предметом окремих досліджень. Відсутні наукові розробки, які б сприяли усвідомленню батьками моделей їхньої поведінки, методів виховання в їхніх сім'ях дітей підліткового віку, які б могли позитивно впливати на формування особистості підлітка та їхньої «Я-концепції». Таким чином, актуальність даної проблеми, складність структури феномену та недостатнє дослідження впливу сім'ї на формування «Я-концепції» у дітей підліткового віку зумовили вибір теми кваліфікаційної роботи «Психологічні особливості впливу сім'ї на формування Я – концепції у дітей підліткового віку».

Об'єкт дослідження – формування «Я–концепції» у дітей підліткового віку.

Предмет дослідження – психологічні особливості впливу сім'ї на формування «Я–концепції» у підлітків.

Мета дослідження – теоретично обґрунтувати та емпірично дослідити вплив сімейного виховання на формування «Я–концепції» у дітей підліткового віку.

Основні завдання:

1. За результатами теоретичного аналізу наукової літератури розкрити сутність та структуру феномену «Я-концепції» особистості.
2. Охарактеризувати особливості та етапи формування « Я – концепції» у дітей підліткового віку.
3. Визначити психологічні чинники, що впливають на формування «Я – концепції у підлітків».
4. Емпірично дослідити вплив сімейного виховання на формування «Я – концепції» у підлітковому віці.
5. Розробити практичні рекомендації батькам щодо виховання дітей-підлітків з метою формування у них позитивної «Я- концепції».

Гіпотеза дослідження: формування «Я-концепції» підлітка є складним процесом, що детермінується низкою чинників об'єктивного і суб'єктивного характеру, зокрема впливом батьків. Якщо батьки обирають авторитетний стиль сімейного виховання, то це позитивно впливатиме на формування «Я-концепції» у дітей підліткового віку.

Методи дослідження:

Теоретичні методи дослідження - аналіз, порівняння, синтез, систематизація, класифікація та узагальнення теоретичних даних, представлених у науковій літературі про формування «Я–концепції» у дітей підліткового віку та виховання батьками дітей підліткового віку.

Емпіричні методи дослідження – спостереження, бесіда, анкетування

(для вивчення стилей виховання, як одного з чинників впливу на формування «Я–концепції») у підлітків, тестування (для вивчення взаємодії батьків з дітьми, діагностики батьківських ролей), Методика «Шкала самоповаги М. Розенберга» (Rosenberg self-esteem scale, RSES аналіз результатів діяльності, метод узагальнення незалежних характеристик.

Практичне значення дослідження: проведено емпіричне дослідження впливу сімейного виховання на формування «Я–концепції» у підлітків, встановлено взаємозв'язок між сімейним вихованням та формуванням «Я–концепції» у підлітків, сформовано та обґрунтовано практичні рекомендації батькам щодо виховання дітей-підлітків з метою формування у них позитивної «Я–концепції». Основні положення кваліфікаційної роботи та результати експериментального дослідження можуть бути використані практичними психологами у роботі з батьками підлітків, які прагнуть свідомо виховувати дітей, створювати комфортну, гармонійну атмосферу в сім'ї, обираючи влучні та ефективні для даного вікового періоду методи та стилі виховання, тим самим позитивно впливати на формування їхньої «Я – концепції».

Експериментальна база дослідження: Дослідження здійснювалось на базі Хмельницької загальноосвітньої школи 1-3 ступенів №22. До експерименту було залучено 50 дітей-підлітків – та 46 батьків дітей-підлітків.

Апробація роботи: основні теоретичні положення та результати презентованого дослідження доповідались та обговорювались на: Всеукраїнській науково-практичній конференції здобувачів вищої освіти та молодих науковців «Формування особистості сучасного фахівця як суб'єкта самостворення в умовах освітнього простору», стаття з дослідженням даної проблеми була надрукована у періодичному науковому фаховому журналі «Габітус».

Структура роботи: дипломна робота складається зі вступу, двох розділів, висновків, переліку джерел посилання, додатків.

РОЗДІЛ 1

ФОРМУВАННЯ «Я-КОНЦЕПЦІЇ» У ДІТЕЙ ПІДЛІТКОВОГО ВІКУ ЯК ПСИХОЛОГІЧНА ПРОБЛЕМА

1.1. Теоретичний аналіз досліджень феномену «Я-концепція»

У науковій літературі поняття «Я-концепції» з'явилося в зв'язку з необхідністю вивчення і опису глибинних психологічних структур та особистісних процесів. Воно часто використовується в комплексі з такими поняттями, як «самосвідомість», «самооцінка», «образ Я», «Я», «картина Я», «уявлення про себе» і нерозривно пов'язане з ними .

Вагомий вклад у дослідження феномену «Я-концепції», його поняття, структуру та формування зробили такі вчені як В. Джеймс [Error! Reference source not found.], Е. Еріксон [Error! Reference source not found.], Ч. Кулі [Error! Reference source not found.], Дж. Мід [Error! Reference source not found.], Р. Бернс [Error! Reference source not found.], К. Роджерс [Error! Reference source not found.], З. Фрейдом [Error! Reference source not found.], Х. Ремшмідт [Error! Reference source not found.] та інші. Серед українських науковців проблему формування «Я-концепції» досліджували О. Гуменюк, А. Фурман [Error! Reference source not found.], Л. Чепіга [Error! Reference source not found.] та ін.

Інтерес науковців до вивчення даного феномену зумовлений розумінням, що від особливостей становлення «Я-концепції» залежить розвиток, життєвий шлях, діяльність та взаємодія особистості в соціумі , тому важливо дослідити закономірності розвитку та формування «Я-концепції», це дозволить визначити загальні шляхи профілактики порушень особистісного розвитку, а також створити належні умов для формування позитивної «Я-концепції» особистості, яка є важливою умовою для становлення свідомої особистості та її ефективного функціонування в суспільстві.

В психології існує низка теоретичних шкіл (психоаналітична, гуманістична, школа символічного інтеракціонізму та інші), які досліджують

Я концепцію та кожна з них по різному підходить до визначення даного феномену. В процесі дослідження людського «Я» вчені виділяють його різні сторони (аспекти) такі як : емпіричне Я і чисте Его Я, ідеальне Я і реальне Я , суспільство і Я, Я мотивація, Я-вчинок , Я-проблема та інші. Важливо буде зауважити те, що виділяючи велику кількість модальностей «Я» одні науковці акцентують більше увагу на суб'єктному, рефлексивному Я, а інші наголошують про важливість об'єктного, феноменологічного «Я».

Незважаючи на велику кількість досліджень даного феномену , проте через його складну структуру та різний підхід науковців до вивчення даної проблеми людського «Я» досі єдиного загального визначення феномену Я – концепції в науковій літературі не існує. Спільною характеристикою феномену «Я-концепція», на думку більшості науковців є те, що вона вважається відносно стійкою структурою, яка має динаміку протягом усього життя особистості, це пов'язано з наявністю суб'єктивного оцінного компонента в її формуванні. Така двоякість структури дає можливість здійснювати ефективний психокорекційний вплив на певні підструктури, змінюючи самосприйняття та поведінкові прояви [**Error! Reference source not found.**].

Аналіз та дослідження психологічних особливостей формування «Я-концепції» у період підліткового віку потребує розглянути зміст структури поняття «Я-концепції» в науковій літературі.

Одним із перших психологів, хто запропонував ідею «Я-концепції» та зробив значний внесок у її розробку був американський вчений В. Джеймс [**Error! Reference source not found.**]. У своїй праці «Принципи психології» 1890 р. він пояснює, що в широкому сенсі «Я» людини – це загальна сума всього, що вона може назвати «своїм», йдеться не лише про її фізичні дані, зовнішність, психічні здібності, але й будь-які об'єкти навколишнього світу, інші люди в тому числі. Дослідник розрізняє такі дві сторони «Я» – *емпіричне* (об'єктивна частина, яку пізнають) та чисте *Его* (суб'єктивна частина, яка пізнає).

Автор виділяє три компоненти емпіричного «Я», а саме: *духовне «Я»* (spiritual self)- являється найбільш інтимною частиною та є рефлексивним процесом, здатністю мислити суб'єктивно, «осмислювати себе як того, що мислить» (to think ourselves as thinkers). Завдяки розвиненості духовного «Я» ми можемо бути цілісними, не відстороненими від самих себе.

матеріальне «Я» (material self) – тіло, зовнішній вигляд, одяг, речі, з якими ідентифікує себе людина, сімейні взаємовідносини також відносяться до матеріального.

соціальне «Я» (social self) формується через визнання людини іншими людьми. Це явище не є сталим, і залежно від групи можуть проявлятися різноманітні сторони «Я». Усі три компоненти «Я» викликають відчуття та емоції у людини, визначають її ставлення до себе та спонукають до дій.

Наступними хто продовжив досліджувати даний феномен були представники школи символічного інтеракціонізму соціологи Ч. Кулі і Дж. Мід [Error! Reference source not found.]. Вчені зосередили увагу на соціальних чинниках становлення «Я», вважаючи, що взаємодія між людьми зумовлює появу «Я». Вони розглядали індивіда у контексті соціальної взаємодії, продуктом якої є значення, яких людина надає навколишньому середовищу і які викликають відповідну реакцію. Американський соціолог Ч. Кулі [Error! Reference source not found.] ввів та обґрунтував теорію «дзеркального Я» (the looking-glass self). Описуючи «Я» людини, соціолог насамперед акцентував увагу на чуттєвій складовій: людина може бути впевненою в існуванні будь-чого, тільки якщо вона це відчула. Такий самий механізм можна застосувати і до «Его» людини, коли під впливом зовнішнього фактору ми відчуваємо себе. Вчений виділяє у структурі соціального «Я» відображене, або дзеркальне «Я». Сутність цього явища полягає у здатності людини зрозуміти, як її «Я» сприймається іншими. Отже, на думку автора теорії, власний образ особистості формується на основі її припущень, що про неї думають інші. Таким чином, джерелом

самооцінювання виступає суб'єктивна інтерпретація особистістю зворотного зв'язку, що значно впливає на її «Я-концепцію» .

До дзеркального «Я» автор відносить: уявлення про те, як інша людина сприймає нас, як ми виглядаємо в її очах; уявлення про її судження щодо нашого образу; відчуття, які викликані уявленням.

Для прикладу, для дітей функцію «дзеркала» починають виконувати батьки, через яких вони не тільки пізнають навколишній світ, а й пізнають самих себе, формується їхній образ власного «Я». Кожна людина будує власне «Я», спираючись на сприйняті реакції інших у процесі взаємодії. Соціолог надає значення уяві, яка є важливим фактором міжособистісної комунікації завдяки можливості уявити образ, який особа будує на основі сприйняття співрозмовника.

Інший підхід до вивчення «Я» пропонується в психоаналітичній школі за З. Фрейдом [**Error! Reference source not found.**] «образ Я» розглядається в тісному взаємозв'язку з тілесними переживаннями і вказується на важливість соціальних зв'язків і взаємодії з іншими людьми в психічному розвитку індивіда, при цьому всі психічні акти виводяться з біологічної природи тіла.

К. Роджерс [**Error! Reference source not found.**] обґрунтував феноменологічний погляд на психологічну природу «Я», акцентуючи увагу на зв'язок об'єктивної дійсності з суб'єктивною реальністю індивіда. Вчений описує «Я-концепцію», як детермінуючий механізм контролю та інтеграції поведінки індивіда. За теорією К. Роджерса людина створює картину власного «Я» через взаємодії з навколишнім світом. Важливим терміном в його теорії виступає «самоактуалізація», яким він позначає природне прагнення особи рухатись в напрямку більшої складності, автономії, розкриття власного позитивного потенціалу. Психолог виділяв три складові, які існують в структурі «Я-концепції» – це «реальне Я», «соціальне Я» та «ідеальне Я». «Реальне Я» – сприймання та оцінка особистістю своїх особливостей, здібностей, актуального соціального положення тощо; «ідеальне Я», в свою чергу означає установки людини про те, якою вона прагне стати і якою хоче

бути; «соціальне Я» – це те, як особистість сприймає уявлення навколишніх про себе.

Вчений вказує на те, що поведінка людей характеризується їхньою Я - концепцією. У своїй теорії К. Роджерс підкреслював, що на «Я-концепцію» особистості більше впливає соціальне середовища. Він зазначав, що «Я-концепція» особистості формується з :

- 1) особистих характеристик та здібностей,
- 2) можливостей взаємодіяти в навколишньому середовищі,
- 3) ціннісних уявлень, які пов'язані з об'єктами та діями,
- 4) цілей та ідей, які можуть мати позитивний чи негативний вплив.

На думку К. Роджерса «Я-концепція» являється складною структурованою картиною у свідомості людини, як самостійна фігура чи фон, яка утримує особисте Я, стосунки, в яких вона може взаємодіяти та позитивні чи негативні вартості, які активізують Я у теперішньому, минулому та майбутньому.

Дещо відрізняються погляди психолога Е. Еріксона [**Error! Reference source not found.**], який розглядав проблему «Я-концепції» через формат Его – ідентичності, що означає ототожнення з власним Я. На думку автора механізм Его-ідентичності виникає у сфері несвідомого та розгортається під час взаємодії з оточуючими. Ототожнення Его індивіда виникає у процесі інтеграцій його окремих ідентифікацій.

Вчений виділяє вісім психосоціальних стадій протягом життєвого циклу людини, в процесі яких характерні певні кризи, у випадку позитивного розв'язанням даних криз, у свідомості особистості виникають новоутворення такі як: надія, сила волі, компетентність, мета, любов та інші. В процесі описання розвитку «Я-концепції» особистості вчений приділяє увагу чинникам батьківського виховання та культурі. Психолог наголошує, що набуття ідентичності може відбуватися за умови соціально - благополучного оточення особистості, при високому рівні взаєморозуміння та підтримці близькими дорослими, однолітками та при достатньо високій самооцінці,

тому вважає важливим спілкування дітей з дорослими, які можуть демонструвати позитивний приклад, а діти в свою чергу ідентифікуватись з ними. Також науковець вказує, що розв'язання психосоціальних криз зокрема раннього віку залежить переважно від батьківських взаєностосунків.

Е. Еріксон [**Error! Reference source not found.**] на відмінно від інших авторів, теорії яких ми розглядали, вважає поняття «самооцінка», образ «Я», «самоконцептуалізація» статистичними, тобто нерухомими. Натомість динамічність відслідковує в процесі ототожнення себе з Я. Основними ознаками відчуття особистістю своєї ідентичності психолог вважав такі, як: внутрішня тотожність та інтегрованість щодо часових вимірів, внутрішня тотожність та інтегрованість у просторових вимірах, переживання, підтримка та глибше розуміння особистістю своєї ідентичності, що зумовлено її взаємодіями зі значущими іншими, в процесі яких вона виконує різні соціальні ролі.

Значний внесок у розвиток наукових знань про феномен ««Я-концепція»» належить Р. Бернсу [**Error! Reference source not found.**]. Підтримуючи та розвиваючи наукові ідеї [**Error! Reference source not found.**], [**Error! Reference source not found.**], [**Error! Reference source not found.**], вчений визначив цей складний феномен як сукупність установок індивіда, спрямованих на себе, яка включає три структурні елементи а саме:

когнітивний- образ Я-уявлення індивіда про самого себе (образ своїх якостей, можливостей, здібностей, соціальної значущості, зовнішніх рис);

емоційний - афективний, що відображає ставлення до себе загалом чи до окремих сторін своєї особистості, діяльності й проявляється в системі самооцінок;

поведінковий - ті конкретні дії, які можуть бути викликані образом «Я» і самооцінкою, реалізація на практиці мотивів, цілей у відповідних поведінкових актах.

Усі ці елементи регулюють поведінку та вчинки через їх нерозривну інтегративну єдність. У структурі «Я-концепції» Р. Бернс виділяє різні

модальні установки: «Я- реальне» (уявлення особистості про саму себе, яке відповідає дійсності), «Я- ідеальне» (проект бажаного «Я», яким би хотів бути) та «Я-дзеркальне» (уявлення особистості про те, як її сприймають інші).

Згідно теорії Р. Бернса, об'єктом пізнання світу в структурі «Я-концепції» є не сам світ, а скільки уявлення особистості про світ, його враження та інтегрування щодо особистих уявлень, спостережень чи ідеалізацій. Це означає, що особистість дивиться на суспільство і світ через призму власної «Я-концепції», особливо на рівні духовних та матеріальних потреб.

Серед українських науковців проблему «Я-концепції» досліджувала О. Гуменюк [**Error! Reference source not found.**], яка окрім когнітивної, вчинково-креативної та емоційно-оцінної складових виділила спонтанно-духовну складову (сапопізнання відбувається через внутрішнє осмислення сутності буття).

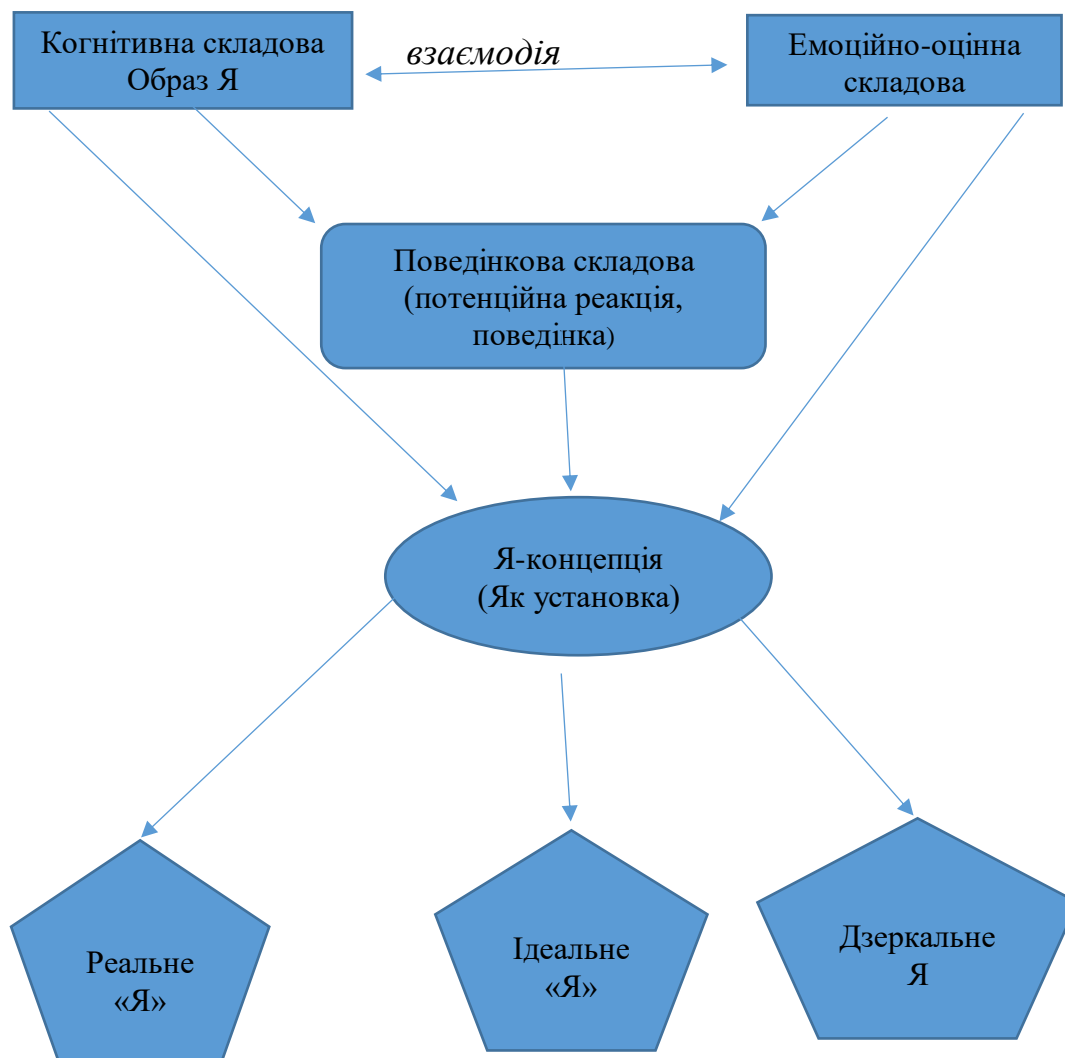

Рисунок.1.1 - Структура «Я-концепції» за теорією Р. Бернса

Л. Співак [Error! Reference source not found.] вивчала особливості розвитку «Я-концепції» молодших школярів із низьким рівнем навчальних досягнень. На її думку «Я-концепція» виступає динамічною системою усвідомлених і неусвідомлених уявлень особистості про себе та її емоційних оцінок, що проявляються в її вчинках і діях, які зумовлені цими уявленнями та оцінками. Щодо структури і компонентів цього феномена вона підтримує думку Р. Бернса.

Л. Чепіга [Error! Reference source not found.]. досліджувала як засіб організації учбової діяльності в початковій школі впливає на розвиток «Я-концепції» підлітків. Психолог встановила позитивний вплив розвивального навчання на досліджуваний процес, що відмічається у високо-позитивній і позитивно-критичній «Я-концепції» особистості підліткового віку. Показниками високо-позитивного рівня «Я-концепції» за дослідженнями Л. Чепіги виступають : інтерес підлітка до самопізнання, досить високий рівень самоусвідомлення якостей власного «Я», висока самоповага, адекватно-висока самооцінка, позитивне самоставлення, інтернальність, нормальний рівень тривожності.

За сутнісними властивостями дослідники поділяють «Я-концепцію» на позитивну, негативну та амбівалентну. Позитивну «Я-концепцію» можна емпірично прирівняти до позитивного ставлення людини до самої себе, тобто самоповага, відчуття власної цінності та непересічності. Негативна «Я-концепція» характеризує внутрішнє не прийняття себе, відчуття власної неповноцінності й меншовартості.

Головну складову, або «серце» «Я-концепції», яка описує відношення до себе або окремі свої якості, науковці називають самооцінкою чи прийняттям себе.

Розглянемо як самооцінка визначається науковцями із різних позицій. Ось, наприклад, Ч. Кулі та Дж. Мід [Error! Reference source not found.] вважають, що самооцінка пов'язана з інтеріоризацією (процес, який свідчить про взаємовідношення з реальним або уявним об'єктом, перетворення зовнішнього фактора у внутрішній) соціальних реакцій на конкретного індивіда, таким чином зовнішня оцінка оточуючих є основним чинником формування самосприйняття особистості.

На думку Р. Бернса [Error! Reference source not found.] самооцінка залежить від відповідності реального Я та ідеального Я, якого прагне особистість. Співвідношення реального та ідеального Я під час порівняння є важливим показником психічного здоров'я і формування позитивної Я-концепції особистості.

У своїх класичних роботах У. Джеймс [Error! Reference source not found.] визначає самооцінку за математичною формулою (самооцінка = успіх / домагання.), в якій вона дорівнює відношенню успіху до рівня домагань. Він наголошує, що конкретні ситуації викликають у нас почуття власної гідності, самовдоволення чи навпаки приниження, їх можна вважати первинними почуттями, як гнів чи радість. Проте, вони є ситуативними проявами, що виражаються на загальному тлі нашого самосприйняття. Отже, можна стверджувати, що самооцінка вказує на ступінь розвитку почуття самоповаги, відчуття власної цінності, та ставлення до всього, що входить до сфери Я особистості.

Слід також відзначити, що самооцінка, незалежно від того, чи це є особисті судження індивіда про себе чи пояснення суджень інших людей, завжди носить суб'єктивний характер. Вчені виділяють декілька видів самооцінки, а саме: *адекватна* самооцінка - та, що відповідає реальності, *неадекватна* самооцінка – це відповідно протилежний процес коли людина

себе неправильно оцінює. Неадекватна, в свою чергу, може бути *завищеною* - для неї характерна переоцінка людиною своїх позитивних якостей та *заниженою*, яка проявляється через зменшення своїх переваг або ж перебільшення недоліків.

Для усвідомлення етапів формування «Я-концепції» особистості нами було розглянуто теорію розвитку особистості за Г. Олпортом [**Error! Reference source not found.**] та теорію життєвого циклу особистості за Е. Еріксоном [**Error! Reference source not found.**]. Проаналізувавши стадії та цикли розвитку особистості та її самосвідомості, ми дійшли висновку, що формування «Я-концепції» особистості розпочинається в дитинстві, з моменту усвідомлення дитиною свого тілесного Я, та проходить ряд послідовно ускладнюваних стадій, пов'язаних з віковими етапами психічного та фізіологічного розвитку людини.

Більшість психологів сходяться до думки, що формування «Я-концепції» розпочинається ще в ранньому дитинстві під час взаємодії з оточуючими, оскільки сім'я є первинним соціальним інститутом в житті людини тому і являється одним із перших з ким починає взаємодіяти дитина, в процесі чого розгортається процес формування «Я-концепції» особистості. У ранньому дитинстві безумовно найбільш значимими людьми для дитини є її батьки, від яких вона залежить фізично, емоційно та соціально. В свою чергу батьки способом свого життя, проявлянням своїх емоцій, прийняттям дитини чи навпаки, стилем та методом виховання, атмосферою в сім'ї в цілому закладають фундамент формування «Я-концепції» дитини. Це той первинний досвід та уявлення про себе, навколишній світ з яким дитина далі піде у соціум та буде взаємодіяти у ньому з оточуючими

Дане підтвердження можна знайти у праці автора Р. Бернса [**Error! Reference source not found.**] «Розвиток «Я-концепції» і виховання» автор вказує, що важливою умовою для формування позитивної «Я-концепції» є виховання дитини у взаємодовірі та любові, відтак її самоочікування будуть спрямовані на успіх. В той час як негативна атмосфера у сімейних

взаємовідносин здатна формувати негативну «Я-концепцію». Німецький дослідник Х. Ремшмідт розглядає «Я-концепцію», як психічне утворення, що формується під впливом первинного досвіду соціалізації дитини у сім'ї і є результатом взаємодії біологічних, психологічних та соціальних факторів. Також психологи [Error! Reference source not found.],[Error! Reference source not found.],[Error! Reference source not found.] зазначають, що душевне тепло і підтримка від матері розвиває відчуття самоцінності у дитини, а від батька впливає на формування самооцінки в аспекті компетентності та ефективності.

Проведений нами теоретичний аналіз наукової літератури [Error! Reference source not found.; Error! Reference source not found.; Error! Reference source not found.; Error! Reference source not found.] засвідчує, що «Я-концепція» – це складна динамічна система уявлень людини про саму себе, яка формується під впливом зовнішніх та внутрішніх чинників та є основою саморегуляції поведінки людини, через яку остання будує відносини з оточуючими. «Я-концепція» покликана виконувати ряд важливих функцій в житті особистості, а саме: вона сприяє визначенню самоідентичності, успішної адаптації, формує і зберігає структуру цінностей людини, забезпечує особисту цілісність і стійкість зовнішніх поведінкових проявів.

На основі описаних вище поглядів на структуру «Я-концепції» можна зробити висновок, що важливими чинниками формування «Я-концепції» є розвиток усіх її складових та сторін а саме :

когнітивна сторона «Я-концепції» (самопізнання)сюди відносять: саморозуміння, прийняття себе, рефлексивне мислення і самоаналіз, самоінтерес, самопостереження та ін.;

емоційно-оцінююча сторона «Я-концепції» (самоствлення) сюди належать: самоповага, самооцінка, впевненість у собі, адекватний рівень домагань, довіра до себе та ін.

поведінкова сторона «Я-концепції» (саморегуляція) сюди відносять: самовиховання, емоційна стійкість, прагнення до самовдосконалення, розвиток самоконтролю та дисциплінування, мотивування себе.

Отже для позитивної «Я-концепції» особистості характерними є : адекватна самооцінка, почуття власної значущості, самоповага, впевненість в імпонуванні оточуючим, наявність здібностей до певного виду діяльності та мотивації.

У контексті нашого дослідження доцільно далі буде зупинитись на особливостях формування «Я-концепції» в період підліткового віку, адже на думку більшості науковців [Error! Reference source not found.][Error! Reference source not found.][Error! Reference source not found.][Error! Reference source not found.] даний період є важливим та визначальним для формування Я концепції особистості.

1.2. Організація, етапи, методи дослідження психологічних особливостей впливу сім'ї на формування «Я-концепції» у дітей підліткового віку

Теоретичний аналіз досліджень феномену «Я-концепція», її структури та формування дозволив з'ясувати, що в науковій літературі переважає інформація загальних теоретичних закономірностей формування та функціонування «Я-концепції», у той час як індивідуальні особливості формування даного феномену саме в період підліткового віку вивчені недостатньо. А також предмет нашого дослідження психологічні особливості впливу сім'ї на формування «Я-концепції» у дітей підліткового віку має низький рівень наукового пізнання і потребує подальшого наукового осмислення. Звідси виникає необхідність обґрунтувати організацію та методи дослідження проблемних питань, які стосуються особливостей виховання сім'єю підлітків з метою здійснювати позитивний вплив на формування їхньої «Я-концепції». Для того, щоб наше дослідження було повноцінним та завершеним, ми за рекомендаціями вчених М. Білуха [Error! Reference source

not found.], В. Бочелюк [Error! Reference source not found.], розподілили його на декілька етапів, результати помістили в таблиці (таблиця 1.1).

Перший етап дослідження – здійснення процедури організації психологічного дослідження питань, пов'язаних з формуванням «Я-концепції» у дітей підліткового віку та впливу сім'ї на формування «Я-концепції» у дітей підліткового віку.

– потрібно узагальнити об'єктивний науковий досвід у пізнанні процесів та особливостей реальності, що зумовлюють виділення психологічних особливостей впливу сім'ї на формування «Я-концепції» у дітей підліткового віку, як предмета дослідження;

– потрібно визначити мету та задачі дослідження, сформулювати гіпотезу, вибрати тип доцільних дослідницьких дій.

Таблиця 1.1 – Етапи дослідження психологічних особливостей впливу сім'ї на формування «Я-концепції» у дітей підліткового віку.

Етапи дослідження	Зміст етапів дослідження	Тривалість етапів
Перший етап (організаційний)	Здійснення процедури організації психологічного дослідження питань, пов'язаних з психологічними особливостями впливу сім'ї на формування «Я-концепції» у дітей підліткового віку	2022р.
Другий етап (теоретичний)	Теоретичне дослідження проблеми формування «Я-концепції» у дітей підліткового віку	2022 рр.
Третій етап (емпіричний)	Емпіричне дослідження психологічних особливостей впливу сім'ї на формування «Я-концепції» у дітей підліткового віку	2022 рр.
Четвертий етап (аналітичний)	Аналіз, інтерпретація та змістова презентація результатів теоретичного й емпіричного вивчення проблеми впливу сім'ї на формування «Я-концепції» підлітків	2022 рр.

Другий етап – теоретичне дослідження проблеми формування «Я-концепції» у дітей підліткового віку. На цьому етапі ми плануємо:

– розглянути об’єкт дослідження (психологічні особливості формування «Я-концепції» у дітей підліткового віку) як складний та надзвичайно важливий період в онтогенезі особистості.

– уточнити визначення сутності об’єкта дослідження стосовно його сутнісних, формально-логічних та інших ознак, визначити чинники, що впливають на формування «Я-концепції» у дітей підліткового віку.

– пояснити й узагальнити результати експериментального дослідження та виявити загальні закономірності з наступним кроком- формалізацією;

– вибрати ефективні методи теоретичного й експериментального дослідження проблеми формування «Я-концепції» у дітей підліткового віку.

Вибір методів теоретичного й експериментального дослідження був обумовлений здатністю кожного з методів забезпечити повноцінний набір пізнавальних дій із змістом досліджуваних ознак об’єкта дослідження

Для вирішення поставлених задач та перевірки гіпотези ми підібрали комплекс взаємопов’язаних теоретичних методів дослідження: аналіз (вивчення психологічної та педагогічної літератури, пов’язаної з дослідженням проблеми формування «Я-концепції» у дітей підліткового віку), синтез (поєднання частин предмета, встановлення їх зв’язку), співставлення, порівняння (зіставлення предметів або явищ дійсності з метою знаходження спільності чи відмінності між ними, виокремлення загального, що може бути властивим двом чи декільком об’єктам дослідження), узагальнення та систематизація.

Теоретичною основою дослідження ми обрали теоретичні положення загальної, вікової, педагогічної, сімейної, соціальної психології та психологію «Я-концепції» особистості, що дало змогу детально розкрити різні закономірності впливу сім’ї на формування «Я-концепції» у дітей підліткового віку, як психологічної проблеми (Р. Бернс [Error! Reference source not found.], Е. Еріксон [Error! Reference source not found.], К. Роджерс [Error! Reference source not found.], Ч. Кулі, Дж. Мід [Error! Reference source not found.], О. Гуменюк [Error! Reference source not found.], А. Адлера [Error!

Reference source not found.], С. Куперсміт [Error! Reference source not found.], М. Розенберг [Error! Reference source not found.], І. Бех[Error! Reference source not found.], Т. Дуткевич [Error! Reference source not found.], П. Чамата [Error! Reference source not found.], Л. Чепіга [Error! Reference source not found.] І. Бушай [Error! Reference source not found.], О. Столярєнко [Error! Reference source not found.], Н. Максимова [Error! Reference source not found.], К. Мілютіна [Error! Reference source not found.], Д. Максимєнко [Error! Reference source not found.], І. Булах [Error! Reference source not found.] та ін.).

На другому етапі нашого дослідження ми здійснили теоретизацію об'єкта дослідження та побудували теоретичну модель дослідження в цілому.

Третій етап передбачав емпіричне дослідження психологічних особливостей впливу сім'ї на формування «Я-концепції» у дітей підліткового віку (таблиця 1.2).

Цей етап відображав організацію взаємодії з предметом дослідження, зокрема:

– вибір і побудова ефективних прийомів та методів емпіричного дослідження, а також вибір процедури емпіричного дослідження, яка дозволяє вивчати сутність предмету, зокрема вплив виховання сім'ї на формування «Я-концепції» у дітей підліткового віку.

– організація ситуацій дослідження, процедурних компонентів, які забезпечують ефективне проходження учасниками дослідження всіх запланованих методик.

Таблиця 1.2 – Основні завдання емпіричного дослідження проблеми впливу сім'ї та сімейного виховання на формування «Я-концепції» у дітей підліткового віку.

Основні завдання емпіричного дослідження проблеми впливу сім'ї на формування «Я-концепції» у дітей підліткового віку	Кількість та категорія учасників дослідження
Методика «Шкала самоповаги М. Розенберга» (Rosenberg self-esteem scale, RSES).	50 осіб учнів сьомих класів загальноосвітньої школи 1-3 ступенів №22 міста Хмельницького.
Анкета для підлітків вивчення дитячо-батьківських взаємин	50 осіб учнів сьомих класів загальноосвітньої школи 1-3 ступенів №22 міста Хмельницького.
Визначення стилю батьківського виховання (методика С. Степанова «Стратегії сімейного виховання»).	46 осіб (батьки підлітків)
Вивчення дитячо-батьківської взаємодії (методикою І. Марковської «Взаємодія батьки-дитина»).	50 осіб учнів сьомих класів загальноосвітньої школи 1-3 ступенів №22 міста Хмельницького.
Анкета-опитувальник визначення рівня самооцінки у дітей підліткового віку	50 осіб учнів сьомих класів загальноосвітньої школи 1-3 ступенів №22 міста Хмельницького.

У контексті вивчення предмету дослідження та конкретної ситуації його реалізації нами визначено такі методи емпіричного вивчення як: спостереження, тестування, бесіда, анкетування, опитування, методи статистичної обробки даних.

Метод спостереження являється первинним процесом пізнання

проблеми, ми плануємо його використовувати для збору загальної психологічної інформації про особливості впливу сім'ї на формування «Я-концепції» у дітей підліткового віку, реєстрації показників щодо використання батьками методів та силів сімейного виховання підлітків, а також особливості формування «Я-концепції» у період підліткового віку.

Що стосується *методу бесіди*, то його ми плануємо застосовувати для встановлення емоційного контакту з підлітками та окремо з батьками підлітків, для уточнення необхідної інформації щодо їх уявлень про взаємовідносини в їхніх сім'ях та методів виховання, які використовують батьки щодо своїх дітей.

Застосування *методу анкетування* передбачало отримання первинної інформації про моделі поведінки батьків та взаємовідносини у сім'ях підлітків. З цією метою нами використовувалася *анкета для підлітків «Вивчення взаємодії дітей та батьків»* [Error! Reference source not found.], що дало нам змогу визначити задоволеність підлітків відносинами та взаємодією з батьками.

Інструкція: у запропонованому Вам опитувальнику містяться твердження щодо взаємодії дітей та батьків. Читайте по черзі твердження. Якщо Ви загалом згодні з ним, то оберіть варіант відповіді «Так». Якщо Ви загалом не згодні — оберіть варіант відповіді «Ні». В опитувальнику немає “неправильних” або “правильних” тверджень.

Ключ

Гностичний рівень (взаємодія у пізнанні нового між батьками та дітьми): знання засобів педагогічної комунікації, психологічних особливостей особистості дитини, психології власної діяльності, нагромадження плідної інформації про себе й інших, що дозволяє стимулювати формування контролю й саморегуляції. Тим самим забезпечується потреби й можливості, сильні й слабкі сторони дитини.

Номери питань: 1+, 4+, 7+, 10+, 13-, 16-, 19+, 22+.

Емоційний рівень (емоційний контакт у стосунках): позитивні та негативні переживання, конфліктність - узгодженість емоційних ставлень, внутрішньо особистісна, міжособистісна емоційна чутливість,

Номери питань: 2-, 5-, 8+, 11+, 14+, 17-, 20-, 23+.

Поведінковий рівень (реальна взаємодія у спільній діяльності):

Номери питань: 3+, 6+, 9-, 12+, 15-, 18+, 21-, 24-.

Кількість збігів

7-8 - дуже сприятлива взаємодія;

5-6 - сприятлива взаємодія;

4 - середня взаємодія;

3-2 - взаємодія нижча за середню;

0-1-дуже низька взаємодія

У процесі дослідження особлива роль приділялася різним опитувальникам, які сприяли діагностиці моделей батьківської поведінки зокрема:

Методика опитувальник І. Марківської [**Error! Reference source not found.**] додаток Б «Взаємодія підлітки-батьки, (додаток) використовувався для роботи з підлітками. Дана методика дала змогу з'ясувати емоційне відношення підлітків до батьків, їхньої виховної позиції, узгодженість і задоволеність учасників взаємодії. В опитувальнику «Взаємодія підлітки-батьки» представлені наступні 10 шкал: невимогливість-вимогливість; м'якість-строгість; автономність-контроль; емоційна дистанція - емоційна близькість; заперечення – прийняття; відсутність співпраці – співробітництво; незгода-згода; непослідовність – послідовність; авторитетність – не авторитетність; задоволеність – не задоволеність.

Методика «Стратегії сімейного виховання» (С. Степанова)[**Error! Reference source not found.**] передбачала тестування виключно батьків з метою: оцінки стратегії сімейного виховання батьків. З чотирьох варіантів відповіді потрібно вибрати найкращий для батьків. Метою дослідження є: оцінка за допомогою тесту стратегії сімейного виховання батьків. З чотирьох

варіантів відповіді потрібно вибрати найкращий для батьків. Опитувальник містить 10 ключових питань і чотири варіанти відповіді на кожне з питань. Після обробки опитувальника, необхідно заповнити таблицю, і відзначити в таблиці вибрані варіанти відповідей і визначити їх відповідність одному з типів батьківської поведінки.

Методика «Шкала самоповаги М. Розенберга» (Rosenberg self-esteem scale, RSES) [**Error! Reference source not found.**] Дана методика розрахована на вимірювання рівня самоповаги підлітка та дає змогу виділити два фактори: власне самоповагу (суб'єктивна самооцінка) та самоприниження. Паралельно діагностується рівень самовпевненості у власній самоцінності. Низькі рівні самоповаги вказують на домінування тенденції до самоприниження, що може бути результатом підвищеної тривожності, депресивних станів тощо. Дана методика має достатньо високу надійність та валідність. Респондентам пропонується дати відповідь на 10 тверджень за принципом:

1 – «Повністю згоден», 2 – «Згоден», 3 – «Не згоден», 4 – «Абсолютно не згоден». Приклади тверджень: - Я схильний відчувати себе невдахою. - Я вважаю, що володію низкою гідних якостей. - Загалом, я ставлюсь до себе добре. - Загалом, я задоволений собою. - Мені б хотілося поважати себе більше. - Іноді я чітко відчуваю марність свого життя.

Отримані результати дослідження обробляються та інтерпретуються за таким принципом:

- 35-40 балів - дуже високий рівень самоповаги;
- 30-34 бали - високий, продуктивний рівень самоповаги;
- 21-29 балів - середній рівень самоповаги;
- 16-20 балів - низький рівень самоповаги (присутня тенденція до самоприниження);
- 15-10 балів - дуже низький рівень самоповаги (присутня тенденція до самоприниження)

Анкета – опитувальник дослідження самооцінки підлітків. (За матеріалами: Вівчарик Т.П., Дмитренко А.К. Методи діагностики та

формування у молодих жінок установок на самореалізацію. – Чернівці: Прут, 1999. – С.29-30.) Тест-опитувальник містить 32 твердження, з приводу яких можливі 5 варіантів відповідей, кожний із яких кодується балами за схемою: дуже часто – 4 бали, часто – 3 бали, іноді – 2 бали, рідко – 1 бал, ніколи – 0 балів.

Інтерпретація результатів:

Сума балів від 0 до 43 засвідчує *високий рівень самооцінки*, за якого людина, як правило, виявляється не обтяженою "комплексом неповноцінності". Особистість адекватно реагує на зауваження інших і рідко сумнівається у своїх діях. Характеризує впевнену у своїх діях людину.

Сума балів від 43 до 86 вказує на середній рівень самооцінки, за якого людина рідко страждає від "комплексу неповноцінності" і лише час від часу старається пристосуватися до думки інших.

Сума балів від 86 до 128 вказує на низький рівень самооцінки, за якого людина хворобливо переносить критичні зауваження на свою адресу, сумнівається у правильності своїх дій, старається завжди рахуватися з думкою інших і часто страждає від "комплексу неповноцінності".

Процедура нашого дослідження включала індивідуальне опитування та опитування за допомогою програми Google Forms. Дослідження проводилося у жовтні 2022 році.

Для оброблення отриманих даних та узагальнення результатів планується використовувати комп'ютерну програму «IBM® SPSS Statistics®», що дозволяє вирішувати широкий спектр дослідницьких завдань, зокрема проводити ситуативний аналіз та здійснювати перевірку результатів експериментального вивчення чинників, що впливають на формування «Я–концепції» у дітей-підлітків та типології батьківських ролей і стилей виховання дітей-підлітків.

Четвертий етап – аналіз, інтерпретація та змістова презентація результатів теоретичного й емпіричного дослідження психологічних особливостей впливу сімейного виховання на формування «Я–концепції» у дітей підліткового віку. На цьому етапі було передбачено здійснити:

– аналіз, інтерпретацію та тлумачення змістових і формально-логічних даних, які ми отримали під час теоретичного та емпіричного дослідження проблеми формування «Я-концепції» у дітей підліткового віку.

– змістова презентація результатів та висновків, які отримали під час дослідження психологічних особливостей впливу сімейного виховання на формування «Я-концепції» у дітей підліткового віку;

– за результатами дослідження розроблення практичних рекомендацій для батьків щодо виховання дітей-підлітків з метою формування у них позитивної «Я-концепції».

На цьому етапі ми відобразимо кінцеву мету нашого емпіричного дослідження щодо здійснення змістової презентації результатів та висновків системи пізнавальних дій, об'єднаних дослідницьким задумом.

Наочне представлення отриманої інформації покликане сприяти осмисленню суті отриманих результатів. Отримані результати дослідження будуть служити основою для розробки практичних рекомендацій батькам щодо виховання дітей-підлітків з метою формування у них позитивної «Я-концепції».

Загалом така організація та методи дослідження психологічних особливостей впливу сім'ї на формування «Я-концепції» у дітей підліткового віку має сприяти логічному та послідовному здійсненню нашого теоретичного та емпіричного дослідження.

1.3 Особливості формування «Я-концепції» в підлітковому віці

Підлітковий вік являє собою перехід від дитинства до дорослості та характеризується перебудовою усіх аспектів розвитку особистості.

Дослідник психології підлітків М. Кле [**Error! Reference source not found.**] вказує на зміни, які відбуваються у розвитку підлітка відносно чотирьох основних сфер: тіла, мислення, соціального життя і самосвідомості.

Саме у цей період підліток усвідомлює свою індивідуальності, змінюється його ставлення до навколишнього світу, до себе, до інших людей, відбувається перебудова потреб та мотивів та поведінки.

Хронологічні межі підліткового віку психологи визначають : від 11–12 років до 14–15 років.[Error! Reference source not found.] Проте залежно від індивідуальних особливостей психічного та фізичного розвитку особистості ці вікові межі можуть змінюватись. Вчені, які дотримуються біологічного підходу вважають, що початок підліткового віку збігається з статтевим дозріванням.

Психологи [Error! Reference source not found.; Error! Reference source not found.; Error! Reference source not found.] описують підлітковий вік, як один із складних та важливих періодів в житті особистості та всієї сім'ї в цілому. Причиною цього є нормативна сімейна криза, яку переживає сім'я в цілому та кризи, які переживає підліток особисто. Часто кризу підліткового віку прирівнюють до ранньої кризи трьох років, П. Блос [Error! Reference source not found.] вказує, що ці періоди мають схожі особливості, так як перед особою стоїть завдання адаптації до життя. Психологи вказують основні причини виникнення криз в період підліткового віку : 1) дорослі не змінюють своєї поведінки у відповідь на появу в підлітків прагнень до нових форм взаємин із батьками та оточуючими, 2) статеве дозрівання підлітка.

Розглянемо загальні особливості підліткового віку для якого характерними є: 1) активне статеве дозрівання; 2) нерівномірність фізіологічного розвитку, що може призводити до частих і необґрунтованих змінах настрою, емоційної лабільності; 3) активна соціалізація підлітка, яка спрямована на прийняття та засвоєння норм, цінностей і способів поведінки, 4) зміна провідної діяльності, навчальна діяльність здатна знижуватись, переважає інтимно-особистісне спілкування з однолітками; 5) перебудова взаємовідносин з батьками та оточуючими 6) виникнення нових психологічних утворень таких як: розвиток рефлексії, зміни у свідомості та самосвідомості, почуття дорослості, ідентифікації особистості підлітка, як наслідок усіх цих змін відбувається формування та становлення його «Я-концепції».

На думку одних вчених [Error! Reference source not found.], виникнення нових психологічних утворень спричинені природними, біологічними процесами в організмі підлітка (статеве дозрівання, зміна гормонального фону, а інші психологи вказують причиною- соціальні умови його життя, які висувають нові вимоги до його поведінки, діяльності в навчанні, та зміни у системі взаємин з батьками та іншими дорослими. Засновик психоаналізу З. Фрейд [Error! Reference source not found.] особистісні зміни підлітка пояснював саме біологічними законами, які і є причинами криз, що призводять до складнощів особистого характеру та у взаємовідносинах підлітка з оточуючими. Так як дорослішання є природним явищем і уникнути його неможливо, тому підліткова криза, представниками фрейдизму сприймається нормою розвитку, а її відсутність може являтися ознакою затримки психічного розвитку. Проте науковці М. Мід [Error! Reference source not found.], Б. Заззо [Error! Reference source not found.], М. Кле [Error! Reference source not found.] вказують, що процеси розвитку підлітка спричинені саме соціальними обставинами, які постають перед особистістю.

Розвиток і функціонування складових «Я-концепції» у підлітковому віці відбувається під впливом зовнішніх чинників які є стимулами та внутрішніх чинників як являються джерелом розвитку. Чинники вказали у таблиці 1.3

Таблиця 1.3 - Чинники впливу на «Я-концепцію» підлітка

Зовнішні чинники	Внутрішні чинники
сім'я та сімейна атмосфера в цілому	Власний досвід, самоочікування, самоаналіз, самопорівняння
вулиця та суб'єктне довкілля загалом	Самосприйняття свого зовнішнього світу
Школа, гуртки, друзі, колектив	Переживання внутрішніх станів

Ситуативне і поведінкове свідчення щодо сприйняття іншим	Оцінка результатів своєї діяльності
--	-------------------------------------

Помітним є те, що в підлітковому віці кількість чинників, які впливають на формування «Я-концепції» значно збільшується в порівнянні з періодом дитинства. Причиною збільшення зовнішніх чинників впливу є активна соціалізація підлітка, а внутрішніх фундаментальні зміни у сфері самосвідомості. Саме в цей період значно підвищується інтерес до власного внутрішнього світу. Відтак завдяки розвитку рефлексивному мисленню підліток поступово перетворюється із істоти, підлеглої зовнішнім впливам, у суб'єкта, здатного діяти самостійно на основі поставлених цілей і прийнятих намірів, створюючи свій внутрішній світ, який є для нього внутрішнім середовищем.

Психологи (Г. Костюк, М. Боришевський, О. Проскура та ін.) **[Error! Reference source not found.]** схиляються до думки, що саме «почуття дорослості» виступає специфічним новоутворенням самосвідомості підлітка. В період дорослішання підліток, помічаючи значні зміни у своєму фізичному та статевому розвитку, оцінюючи свої можливості виконувати важливі справи у сім'ї і школі, прагне бути та сприйматися дорослим, самостійним, перейняти форми дорослої поведінки.

Незважаючи на прагнення підлітка бути дорослим та самостійним, він все ще залишається залежним від батьків та потребує їхньої підтримки та прийняття, в той час як звичка дорослих контролювати поведінку дитини, страх перед самостійністю підлітка і не прийняття дорослішання може породжувати різні конфліктні ситуації.

З цього випливає, що формування «почуття дорослості» залежить від системи взаємин, в яку включений підліток, – приймають чи навпаки не визнають його "дорослість" батьки, вчителі, однолітки. Чим більше підліток буде ізольований від світу дорослих, чим довше його будуть оберігати, тим довшим та складнішим буде період його дорослішання. Так, американський

учений К. Левін [**Error! Reference source not found.**] вбачає причини даних протиріч саме у приналежності дорослих та дітей до різних самостійних груп. Саме дорослий повинен стати ініціатором змін у відносинах з підлітком. При відсутності таких змін дитина або залишиться непідготовленою до дорослого життя і страждатиме у майбутньому інфантилізмом, або виникатимуть бурхливі міжособистісні конфлікти дорослих і підлітка.

У 70 х роках у західній психологічній літературі стала відомою концепція Е. Еріксона [**Error! Reference source not found.**] про “кризу ідентичності” як про головну особливість підліткового віку. В період дорослішання відбувається втрата попередньо набутої в дитинстві цілісної форми «Я», яка дезорієнтує підлітка та вимагає пошуків нових «Я». Формування особистісної ідентичності, являє собою усвідомлення самототожності, цілісності та неперервності в часі власної особистості підлітка. Складність цього завдання полягає, з одного боку, в тому, щоб зрозуміти свою роль у суспільстві, з іншого, – усвідомити свою унікальність, здібності, можливості, інтереси, що задають сенс й напрямок життя. За концепцією Е. Еріксона важливим механізмом формування ідентичності стають послідовні ідентифікації дитини з дорослими, які складають необхідну базу розвитку психосоціальної ідентичності в підлітковому віці. Для того, щоб у внутрішньому світі підлітка переважали позитивні ідентифікації батькам варто пам'ятати про власний приклад, яким вони можуть бути для своєї дитини та не втрачати зв'язок з підлітком, для того, щоб він не переймав негативні ролі та звички однолітків.

Когнітивний розвиток підлітків відзначається розвитком абстрактного мислення на рівні формальних операцій і використанням метакогнітивних навичок. У підлітків поступово формуються такі якості мислення, як послідовність, гнучкість, точність, самостійність і критичність. Вони виявляються у тому, наскільки доказово, системно викладають підлітки свої думки, зберігаючи їх логічну зв'язність і структурність, як швидко переходять від одного виду мислительної діяльності до іншого [**Error! Reference source**

not found.].

Аналіз наукової літератури [**Error! Reference source not found.; Error! Reference source not found.; Error! Reference source not found.; Error! Reference source not found.; Error! Reference source not found.],** свідчить, що в період підліткового віку відбуваються значні зміни в емоційно - оціночній складовій Я – концепції - самооцінці. Психологічні дослідження свідчать, що інтерес підлітка до свого внутрішнього світу активно збільшується, роздуми про себе, про свої стосунки з іншими, виникають на основі його інтересу до інших людей. Результати самоспостереження, порівняння та самоаналізу, до яких підліток звертається досить часто, фіксуються в його самооцінці. Проте механізми самопізнання в цей період є недосконалими, внаслідок чого самооцінка підлітків є нестійкою та має суперечливі аспекти, також часто залежить від зовнішніх оцінок.

У випадку якщо підліток недооцінює або переоцінює свої можливості, рівень його домагань не відповідає досягненням виникає афект неадекватності, що проявляється у неконтрольованих емоціях та поведінці підлітка. Вчені [**Error! Reference source not found.],** вказують що найбільш очевидні зміни відбуваються у змістовній стороні самооцінки підлітків, що пояснюється переходом від фрагментарного і недостатньо чіткого бачення себе до відносно повної, всеосяжної «Я-концепції». Самооцінка в підлітковому віці залежить від багатьох чинників, серед яких, у першу чергу, слід зазначити:

- сім'я (умови життя в родині, ставлення батьків до інтересів дитини);
- реальні досягнення в навчанні та позашкільній діяльності (гуртки, спортивні секції);
- зовнішні дані (привабливість, фізичний розвиток).
- статус дитини серед однолітків (адаптація в колективі, кількість та впливовість друзів);
- мотиваційно-сміслова сфера особистості (цілі, потреби, інтереси).

Дослідження вказують [**Error! Reference source not found.; Error! Reference source not found.**], що успіхи у навчанні та позашкільній діяльності, особливості взаємодії з учителями впливають здебільшого, тільки на самооцінку здібностей підлітка. Проте, любов та підтримка сім'єю підлітка, безумовне прийняття, зацікавленість в його інтересах батьками залишається, як і в дитинстві, одним з найбільш значущим чинником впливу на розвиток ставлення до себе і рівень загальної самооцінки підлітка. Коли дитина отримує в сім'ї підтримку, безумовне прийняття, вона також починає ставитись до себе гідно.

Звідси випливає, що позитивні установки батьків щодо своїх дітей здатні породжувати позитивне самоставлення до себе та оточуючих. Сприятлива атмосфера в сім'ї та доброзичливі взаємовідносини в сім'ї є важливою умовою формування подальшого підкріплення позитивної самооцінки підлітків. В той час як авторитарність та негативне ставлення має протилежну дію: поведінка підлітків невпевнена та спрямована на невдачу, вони бояться ризикувати, уникають участі у змаганнях, їм властиві такі риси характеру як агресія та грубість, а також високий рівень тривожності. Це підтверджує низка досліджень.

Л. Стотт [**Error! Reference source not found.**] провів дослідження з 1800 підлітками та виявив, що у тих сім'ях, де переважала атмосфера взаємоповаги, довіри, взаємоприйняття підлітки краще адаптуються до життя, незалежніші, у них відслідковується вища самооцінка, а ніж у тих, де в сім'ях панує розлад.

М. Розенберг [**Error! Reference source not found.**] встановив, що висока самооцінка визначається зацікавленістю батьків у дитині, зокрема, їх інтересом до друзів, успіхів у навчанні. Дж. Г. Брахман теж виявив зв'язок високої самооцінки з добрими стосунками у сім'ї. В це поняття він включає теплі стосунки між членами сім'ї, наявність спільної діяльності, участь дітей у прийнятті рішень стосовно життя сім'ї [**Error! Reference source not found.**]. Наукові дослідження вказують, що характер спілкування з дорослими істотно впливає на особливості самооцінки підлітків. Вона зазначає, що лише 8,3%

підлітків, які могли довірливо спілкуватися з батьками, мають неадекватну самооцінку. У сім'ях де переважає регламентоване спілкування неадекватна самооцінка виявлена у 87,9 % випадках. Стійка самооцінка формується у 79,1 % підлітків, якщо у них є можливості для довірливого спілкування, і лише у 25 % при регламентованому спілкуванні.

Як бачимо сім'я та сімейна атмосфера в цілому впливає на розвиток та формування складових «Я-концепції», це важливо усвідомлювати батькам, для того щоб вони обирали влучні методи виховання та створювали сприятливі умови розвитку та формування «Я-концепції» підлітка.

Висновки до розділу

1. За результатами теоретичного аналізу наукової літератури з'ясовано, що «Я-концепція» - це складна динамічна система уявлень людини про саму себе, яка формується під впливом зовнішніх та внутрішніх чинників та є основою саморегуляції поведінки людини, через яку остання будує відносини з оточуючими. Я - концепція починає формуватися ще в ранньому дитинстві та інтенсивно розвивається в сім'ї, в продовж її розвитку долучаються інші соціальні інститути, які по своєму впливають, розвивають, удосконалюють «Я-концепцію» особистості протягом усього її життя.

Основними функціями «Я-концепції» є: регулятивна, конструктивна, прогностична та еталонно-оцінювальна. Вона сприяє визначенню самоідентичності, успішної адаптації, формує і зберігає структуру цінностей людини, забезпечує особисту цілісність і стійкість зовнішніх поведінкових проявів, становлення та розвиток особистості. Призначенням «Я – концепції» є забезпечення внутрішнього узгодження людини з собою, відносну сталість її поведінки незважаючи на умови та безперервний тиск проблемного світу.

До структури «Я-концепції» належать такі компоненти: когнітивна складова (або "Я-образ"); емоційно-оцінна складова (самооцінка, самоствавлення, самоповага, тривожність та ін.); поведінкова складова (саморегуляція та самоконтроль в поведінковій діяльності). В процесі

дослідження людського «Я» вчені виділяють його різні сторони (аспекти) такі як : емпіричне Я і чисте Его Я, ідеальне Я і реальне Я, дзеркальне Я, фантастичне Я та інші. За сутнісними властивостями дослідники поділили «Я-концепцію» на позитивну, негативну та амбівалентну. Позитивну «Я-концепцію» можна емпірично прирівняти до позитивного ставлення людини до самої себе, тобто самоповага, відчуття власної цінності та непересічності. І, навпаки, синонімом негативної «Я-концепції» є внутрішнє не прийняття себе, відчуття власної неповноцінності й меншовартості.

2. Обґрунтовано план дослідження проблеми впливу сім'ї на формування «Я-концепції» у дітей підліткового віку, який відображає сукупність ефективних прийомів та методів пізнання об'єкту та предмету дослідження. Для зручності ми визначили чотири послідовних етапи дослідження, які передбачили: здійснення процедури організації психологічного дослідження питань пов'язаних з впливом сім'ї на формування «Я-концепції» у дітей підліткового віку; теоретичне дослідження проблеми формування «Я-концепції» у дітей підліткового віку; емпіричне дослідження проблеми впливу сім'ї на формування «Я-концепції» у дітей підліткового віку; аналіз, інтерпретація та змістова презентація результатів теоретичного й емпіричного вивчення проблеми впливу сім'ї на формування «Я-концепції» у дітей підліткового віку.

3. Активного формування та змін «Я-концепція» набуває саме в період підліткового віку під впливом зовнішніх чинників, які є стимулами та внутрішніх чинників, які являються джерелом розвитку особистості. Для підліткового віку характерним є статтєве дозрівання, активна соціалізація та перебудова взаємовідносин з оточуючими, виникнення нових психологічних утворень таких як: розвиток рефлексії, зміни у свідомості та самосвідомості, почуття дорослості, ідентифікації особистості підлітка, як наслідок усіх цих змін відбувається формування та становлення його «Я-концепції». Аналіз наукової літератури свідчить, що в період підліткового віку відбуваються значні зміни в емоційно - оціночній складовій «серці» «Я-концепції» -

самооцінці.

Серед основних чинників які здатні впливати на самооцінку підлітка вчені виділяють: сім'я (умови життя в родині, ставлення батьків до інтересів дитини); реальні досягнення в навчанні та позашкільній діяльності (гуртки, спортивні секції); зовнішні дані (привабливість, фізичний розвиток); статус дитини серед однолітків (адаптація в колективі, кількість та впливовість друзів); мотиваційно-сміслова сфера особистості (цілі, потреби, інтереси).

РОЗДІЛ 2

БАТЬКІВСЬКЕ ВИХОВАННЯ ЯК ЧИННИК ВПЛИВУ НА ФОРМУВАННЯ «Я-КОНЦЕПЦІЇ» У ДІТЕЙ ПІДЛІТКОВОГО ВІКУ

2.1. Виховання сім'єю підлітка як психологічна проблема

Сім'я – первинний та провідний чинник розвитку особистості, від якого залежить подальша доля людини. Це місце та умова для реалізації здібностей особистості, можливість бути собою, батьки є першими хто знайомить дитину зі світом та готує їх до функціонування у ньому. На думку Г. Навайтиса [**Error! Reference source not found.**], сім'я здатна задовольнити всі основні групи потреб людини (потреби, пов'язані з матеріальними умовами існування; потреби, пов'язані з фізичною та духовною інтимністю). Автор вказує, що всі ці потреби можуть бути задоволені і за межами сім'ї, проте лише в ній можливе комплексне задоволення всіх цих потреб одночасно. Саме цю комплексність психолог вважав головною особливістю сім'ї. Дитина, в свою чергу, як стверджує В. Сухомлинський, є дзеркалом родини; як у краплі води відбивається сонце, так у дітях відбивається моральна чистота матері і батька.[24]

Аналіз наукової літератури [**Error! Reference source not found.; Error! Reference source not found.; Error! Reference source not found.**] та практика свідчить, що сім'я покликана виконувати низку важливих функцій, вчені-психологи. Е. Ейдеміллер та В. Юстицкіс [**Error! Reference source not found.**] виокремлюють на їхню думку основні: виховна; господарчо-побутова; емоційна; функція духовного (культурного спілкування); функція первинного соціального контролю; сексуально-еротична.

Проте під час визначення функцій сім'ї потрібно враховувати, що кожна сім'я є системою, яка постійно змінюється. Ці зміни мають свою певну динаміку і тому на якомусь етапі життя сім'ї можуть додаватись і інші функції, або ж важливість окремих функцій може посилюватись чи навпаки послаблюватись.

Функція виховання дітей у сім'ї має велике значення в житті кожної особистості, вона полягає у передачі сімейного досвіду через покоління, підготовці до майбутніх сімейних ролей, формуванні соціально зрілої особистості [Error! Reference source not found.]. Усвідомлене сімейне виховання розвиває здібності, здорові інтереси та потреби дитини, формує правильний світогляд, позитивне ставлення до праці та оточуючих, сприяє прищепленню гуманних моральних якостей, розумінню необхідності дотримуватися правових і моральних норм життя та зміцненню фізичного та психічного здоров'я майбутнього покоління.

Український психолог М. Боришевський [23] наголошує, що «виховання дитини – це важка, найбільш працемістка сфера людської діяльності, успіх якої зумовлюється безліччю чинників різноманітного походження». Найважливішими з них вчений вважає такі: певні взаємини в сім'ї, відповідний стиль спільної життєдіяльності всіх її членів, взаємини між самими батьками, стосунки між батьками і представниками найстаршого покоління – дідусям і бабусею, ставлення дорослих безпосередньо до дитини.

Сімейне виховання визначається як система впливів на зростаючу особистість поведінкових стереотипів батьків, що практикуються в спілкуванні з нею і є фактором, який впливає на становлення особистості підлітків.[Error! Reference source not found.]

Для кращого розуміння та усвідомлення ролі сімейного виховання та його вплив на формування «Я-концепції» особистості розглянемо погляди представників різних психологічних шкіл на виховання.

В психоаналітичній школі [Error! Reference source not found.] основними поняттями програми виховання є: прихильність, безпека, встановлення близьких взаємин дітей і дорослих, створення умов для налагодження взаємодії дитини й батьків ще у перші години після народження. З.Фрейд вважав, що надмірне або недостатнє задоволення потреб дитини і пред'явлення вимог на ранніх стадіях психосексуального розвитку призводить до явно виражених своєрідних відхилень в особистісному розвитку

(наприклад, надовго фіксуються форми інфантильної, «залишкової» поведінки, складається «орально-пасивний» або «анально-утримуючий» тип особистості).

Е. Фромм [**Error! Reference source not found.**] відрізняє роль матері й батька у вихованні дітей та вказує на відмінності у любові матері та батька. Він підкреслює, що материнська любов є безумовною, її не потрібно домогатись, адже мати любить дитину просто за те, що вона є.

Для матері важливою є віра в життя та відсутність тривоги, тільки тоді вона зможе передати дитині відчуття безпеки. «В ідеальному випадку материнська любов не намагається перешкодити дитині дорослішати та розвивати власну самостійність. В той час як батьківська любов по більшій мірі – є обумовленою, її потрібно й, що важливо, можна заслужити досягненнями, виконанням обов'язків, порядком у справах, відповідністю очікуванням, дисципліною. Основні труднощі, які виникають в процесі становлення особистості Ф. Дольто бачить не в дітях, а в батьках. Вона називає важкими батьками тих, які є авторитарними та ті, які гіперопікують дітей [**Error! Reference source not found.**].

У роботах педагога-психоаналітика Д. Віннікота [**Error! Reference source not found.**] головна увага приділяється профілактичній роботі з батьками, виробленні в них правильних базисних установок щодо виховання дітей.

Біхевіористична модель сімейного виховання акцентує увагу на техніці поведінки та дисципліні. (Е. Торндайк, Дж. Уотсон, Б. Скінер, Р. Сірс) [**Error! Reference source not found.**] та інші представники біхевіористичної моделі виховання прийшли до висновку, що психіка людини має мінімум вроджених компонентів, а її розвиток залежить, в основному, від соціального оточення й умов життя особистості, тобто стимулів зовнішнього середовища. Відтак зовнішні чинники впливу впливають на зміст поведінки дитини, характер її розвитку.

Основні ідеї виховання біхевіористичної (поведінкової) терапії полягають у тому, що батьки розглядаються, з одного боку, як елементи середовища, а з іншого є «конструктори» поведінки дитини.

У праці А. Бандури [**Error! Reference source not found.**] особлива увага надається навчінню шляхом спостереження, наслідування, імітації, ідентифікації. Згідно з поглядами автора батьківська поведінка є зразком для наслідування дитини в спробах вибудувати власну поведінкову лінію. Науковець вважає, що підкріплення необхідне для збереження поведінки, яка виникла на основі наслідування. Представники цього напрямку вважають, що прояв батьками теплих і ніжних почуттів до дитини повинен бути обумовлений. Однак критики вважають, що оскільки дитина вчиться діяти тільки за винагороду, це стає його системою цінностей, і бажані форми поведінки він демонструє тільки тоді, коли це вигідно йому.

Основними поняттями сімейного виховання автора *гуманістичної моделі* А. Адлера [**Error! Reference source not found.**] є рівність, проте не однаковість між батьками й дітьми як в області прав, так і в області відповідальності, співробітництво, природні результати. Ставлення матері до дитини, на думку А. Адлера [**Error! Reference source not found.**], має ключове значення для формування почуття соціальної спільності і соціальної ідентичності. Мати своїм зразком ніжності і турботи про дітей, чоловіка, інших людей вчить любові і турботі, заохочує дитину до формування товариських, дружніх інтересів за межами сім'ї. Батько ж заохочує до активності та діяльності дитину, спрямовану на розвиток соціальної компетентності, необхідної для подолання комплексу неповноцінності. Він ставить завдання, демонструє зразки способів вирішення, надає необхідну допомогу, стимулюючи автономію дитини і його спрямованість на досягнення цілей.

Послідовник А. Адлера Р. Дрейкурс [**Error! Reference source not found.**] основними завданнями виховання дітей бачив у повазі їх унікальності, індивідуальності й недоторканності із самого раннього віку, розумінні дітей,

проникненні в їхній спосіб мислення, умінні розбиратися в мотивах і значенні їхніх вчинків, виробленні конструктивних взаємин з дитиною, знаходженні власних прийомів виховання з метою подальшого розвитку дитини як особистості. Вчений наголошував, що батькам варто будувати свої взаємини з дітьми на їхній щирій підтримці, але не можна при цьому допускати безмежної свободи. У співробітництві з дитиною потрібно визначити обов'язки і її відповідальність. Установлені обмеження створюють у дитини почуття безпеки й надають упевненість у правильності своїх дій.

Автор психоаналітичної теорії Е. Бернс [**Error! Reference source not found.**] розрізняє три стани «Я»: дитина, дорослий і батько – які є способом сприйняття дійсності, аналізу інформації та реагування на неї. Автор вказує, що підхід до зміни поведінки дитини лежить у зміні взаємин між батьками й дитиною та у зміні способу життя сім'ї в цілому. Батькам належить самим навчитися аналізувати соціальні взаємозв'язки у сім'ї, творчо й весело залучати дітей у процес пізнання себе й інших, проявляти повагу до людей, підтримувати в них настанову на щастя, задоволеність собою й життям.

Г. Клауд та Дж. Таунсенд [**Error! Reference source not found.**] виокремили 5 важливих потреб дитини, крім фізіологічних, які має задовольняти мати: безпека, довіра, емоційне (живе) спілкування, почуття приналежності, потреба в любові.

С. Аківіс [**Error! Reference source not found.**] наголошує, що позитивні відносини з батьком впливають на розвиток таких якостей у дітей як: неквапливість, стриманість, емоційна рівновага, безтурботність, спокій, оптимізм, високий рівень самоконтролю, хороше розуміння соціальних нормативів, більш успішне оволодіння вимогами навколишнього середовища

Без сумнівів період переходу від дитинства до дорослого життя характеризується змінами, перебудовою та сприйняттям взаємин підлітків з батьками. У цей період дитина прагне автономії, самостійності й самоствердження, коло її спілкування значно розширюється, вплив однолітків

стає відчутнішим, а батьківський авторитет може знижуватись. Також підлітки орієнтуючись на погляди та поради однолітків можуть приміряти різні «негативні ролі» на себе, викликаючи у батьків обурення та нерозуміння. Така зміна у взаєминах підлітків та батьків спричиняє різні конфліктні ситуації, що в свою чергу – негативно впливає на формування «Я-концепції». Подолання конфлікту лежить через знаходження тієї міри самостійності підлітка, яка відповідає б його можливостям, суспільним вимогам до нього і дозволяла б дорослому впливати на нього **[Error! Reference source not found.]**.

Аналізуючи наукову літературу **[Error! Reference source not found.; Error! Reference source not found.; 30; Error! Reference source not found.; Error! Reference source not found.]** можна виділити основні причини сімейних конфліктів між підлітками і батьками: нестійкість батьківського ставлення (постійна зміна критеріїв оцінки дитини); гіперопіка; неповага прав на самостійність (тотальність вказівок і контролю); батьківський авторитет (прагнення домогтися свого в конфлікті за будь-яку ціну). Також відсутність у батьків знань та досвіду виховання дітей служать підґрунтям для появи фізичного покарання, крику, байдужості, необґрунтованого покарання. Крім цього діти можуть страждати через недостатню батьківську любов, відсутність уваги чи всездозволеність **[Error! Reference source not found.]**.

Звідси випливає, що батьки мають володіти знаннями вікових особливостей дитини, зокрема підлітка, надавати можливості вибору підлітку, розуміти та відчувати його, якомога чіткіше формулювати свої вимоги, враховуючи потреби і думки підлітка, а найголовніше не втрачати зв'язок з дитиною та залишатись щоденною підтримкою та прикладом для своїх дітей. Слід враховувати, що на дитину впливає уся сімейна атмосфера, зокрема морально-психологічний клімат, сімейні традиції та моделі поведінки батьків. Ефект цього впливу накопичується з віком, переломлюючи в структурі особистості. Як відмічають науковці, що практично немає жодного соціального аспекту поведінки підлітків, який не залежав би від набутого ними досвіду у своїй родині.

Задля зміни цієї негативної тенденції у взаємовідносинах підлітків та батьків виникає потреба у гармонізації їхніх стосунків та пошуку дієвих та сприятливих методів та стилів виховання дітей підліткового віку, які б позитивно впливали б на розвиток особистості та формування її «Я-концепції». Під стилем сімейного виховання слід розуміти характерне ставлення батьків до дитини (в нашому випадку підлітка), які застосовують певні методи і способи педагогічного впливу на дитину, що полягають у своєрідній манері словесного вираження та взаємодії [Error! Reference source not found.]. Аналіз наукових досліджень вчених (А. Адлер, Е. Шефер, Т. Кравченко, Г. Мертон, Д. Олсон, К. Роджерс, С. Розум, та ін.) [Error! Reference source not found.;Error! Reference source not found.] дає можливість виділити найпоширеніші стилі батьківсько-виховання: демократичний, авторитарний, авторитетний, ліберальний, та хаотичний або невизначений.

Авторитарний стиль виховання характеризується беззаперечним підпорядкуванням, послухом батькам, високим рівнем контролю та відчуженістю взаємин з дітьми.

У сім'ях з авторитарним стилем виховання батьки нехтують індивідуальними та віковими особливостями дитини, її інтересами, бажаннями, прагненнями, що негативно позначається на розвитку особистості та її «Я-концепції». Батькам, слід усвідомлювати, що якщо вони ламають опір підлітка, то водночас вони ламають і важливі якості особистості, такі як: самостійність, віра у власні сили, почуття гідності, адекватна самооцінка, самоповага, самоприйняття. Як наслідок у підлітків виникає втрата власних бажань, ініціативності тощо [Error! Reference source not found.].

Психологи [Error! Reference source not found.;Error! Reference source not found.] також відмічають, що постійні вимоги слухняності, повне підкорення дорослим призводять до формування у підлітка пристосувальницьких установок та протиставлення себе світу дорослих. Саме для таких підлітків характерним є різке змінення орієнтування із дорослих на

групу однолітків. В таких випадках підлітки будуть шукати орієнтирів, підтримки та прийняття серед однолітків.

Ліберальний стиль виховання передбачає для дитини повну свободу дій, відсутність будь яких обмежень та контролю. При цьому батьки прагнуть більше віддавати, ніж вимагати, не очікуючи від дитини усвідомленості та самостійності, що надалі може негативно відобразитись на особистості та її «Я-концепції», підліток без надійної підтримки та віри з боку батьків стає невпевненим у собі, нездатний протистояти щоденним труднощам, схильний до депресій та фобій [**Error! Reference source not found.**].

Відтак занадто поблажливе ставлення дорослих до вчинків дітей, до невиконання ними вимог, обмеження проявів самостійної поведінки породжують інфантилізм, демонстративну «відмову від дорослості», відкритий негативізм або ж навпаки крайні форми виявлення прагнення ствердити свою самостійність в очах дорослих.

У своїй праці «Розвиток Я-концепції» і виховання» Р. Бернс [5] описує, що тотальний холод в почуттях батьків до дітей призводить до відчуття відкинутості, відчуження, авторитарність у вихованні призводить до виникнення тривожності, невпевненості, боязкості, помсти, пасивності. Отже надмірна свобода, безконтрольність, покарання та авторитарність у вихованні підлітків перешкоджають формуванню позитивної «Я-концепції».

За аналізом наукової літератури [**Error! Reference source not found.;** **Error! Reference source not found.;** **Error! Reference source not found.**] негативний вплив на розвиток особистості підлітка та його «Я-концепції» здійснює також *непослідовний, змішаний* стиль виховання, неузгодженість і суперечливість установок батьків на процес виховання, оскільки постійна непередбачуваність реакцій батьків позбавляє дитину відчуття стабільності, впевненості, захисту оточуючого світу, породжуючи в неї підвищену тривожність, боязкість, замкнутість, не бажання взаємодіяти з оточуючими, що перешкоджає розвитку та формуванню «Я-концепції».

Цікаве дослідження статевої відмінності батьківських стилів провів А. Расел [**Error! Reference source not found.**], психолог відзначає, що матерям більшою мірою властивий авторитетний стиль, батькам – авторитарний чи поступальний. Авторитарний стиль більш властивий батькам хлопчика, авторитетний – батькам дівчинки.

Для демократичного або авторитетного стилю виховання притаманним є взаємна любов, підтримка, повага, турбота одне про одного, постійне спілкування, батьки використовують розумні доводи, обговорення і переконання, але не силу [**Error! Reference source not found.**].

На нашу думку авторитетний або демократичний стиль сімейного виховання демонструє найбільш здорові сімейні взаємовідносини, які здатні позитивно впливати на формування «Я-концепції» підлітка. Оскільки він поєднує в собі любов, підтримку, турботу, спілкування, прийняття, розуміння, самостійність. Це говорить про те, що батьки, які дотримуються цього стилю виховання проявляють прийняття, любов, чуйність, емпатію, розуміння, повагу, підтримку, в той самий час в сім'ї існують чітко встановлені правила, які дитина має дотримуватися. Таким чином батьки стимулюють активність підлітка, підтримують його ініціативність, розвиток, віру в себе та свої можливості, самоповагу, дають змогу вчитися на власних помилках, в той самий час при потребі готові підтримати та допомогти, а не критикувати невдачі та помилки дитини.

2.2 Вплив стилів сімейного виховання на формування «Я-концепції» у дітей - підліткового віку

Як свідчить науково-психологічна література «Я-концепція» особистості розпочинає формуватися ще з раннього дитинства в первинному соціальному інституті - сім'ї. В сім'ї дитина вперше формує відношення до себе та світу саме через відносини батьків до неї. В період переходу від дитинства до дорослості відбуваються активні зміни в організмі та свідомості підлітка, а також перебудова взаємовідносин з оточуючими. Відтак під дією внутрішніх та зовнішніх чинників «Я-концепція» в підлітковому віці зазнає

значних змін та розвитку і має вирішальний характер для майбутнього особистості.

На фоні сімейної нормативної кризи, яку переживає вся сім'я та особистої кризи підлітка взаємовідносини останнього та батьків дуже часто погіршуються. Підліток прагне бути дорослим, самостійним, починає відстоювати свої права, проте незважаючи на це він ще не зовсім готовий бути самостійним та продовжує залежати від батьків.

Відсутність у батьків знань та досвіду виховання, не прийняття дорослішання дитини, звичка контролювати поведінку дитини, страх перед самостійністю підлітка та втрата батьківського авторитету може служити підґрунтям для використання методів характерних для авторитарного стилю виховання.

Надмірний контроль, недовіра, тиск, вимоги до послугу, покарання, заборони, звинувачення негативно позначаються на самооцінці та самоповазі підлітка та його соціалізації. Батьки ж ризикують втратити зв'язок, довіру з підлітком, що тільки ускладнить ситуацію та призведе до нових конфліктів.

В сім'ях, де батьки багато працюють і вважають, що головне забезпечити підлітка та надати йому хорошу освіту або ж просто уникають конфліктів та суперечок, відсторонюються, вдаються до методів виховання ліберального стилю, ризикують втрати зв'язок з дитиною, а функцію виховання може перейняти вулиця, однолітки, або інші соціальні інститути. Як наслідок підлітки можуть страждати через недостатню батьківську любов, байдужість, відсутність уваги та шукати підтримки та авторитетів на вулиці серед однолітків, приміряючи різні негативні ролі на себе. В той час як підлітки, друзі не є зрілими та не мають досвіду, вони не завжди можуть надати належної підтримки та безумовного прийняття, яке притаманне батькам.

Ми в своєму дослідженні припустили, що якщо батьки підлітків будуть використовувати методи виховання притаманні авторитетному або демократичному стилю, це позитивно впливатиме на розвиток та формування

складових «Я-концепції» та «Я-концепції» в цілому. Тобто якщо сім'я буде тим надійним місцем де безпечно та комфортно, де підтримають, приймуть справжнім, вислухають, не розкритикують за невдачі, і при цьому будуть належним прикладом тобто будуть авторитетами, підліток буде більш впевнений в собі, з високим рівнем самоповаги та адекватною самооцінкою, менш залежною від оточуючих, відкритим до розвитку, соціалізації, активної діяльності, а невдачі та складнощі не будуть здаватись такими критичними та зупиняти підлітка. Що в свою чергу позитивно впливатиме на розвиток та формування його «Я-концепції».

Для дослідження впливу сім'ї на формування «Я-концепції» у дітей підліткового віку, нами було проведено психологічне дослідження серед підлітків 12-13 років, які навчаються у сьомих класах ЗОШ №22 м. мельницького. У дослідженні прийняли участь 50 учнів сьомих класів та 46 осіб(батьків підлітків).

Для встановлення емоційного контакту з учнями та уточнення необхідної інформації щодо їх емоційного стану, уявлень про взаємини з батьками, методів виховання в їхніх сім'ях, сімейних традицій нами було використано метод бесіди. Діти активно приймали участь у спілкуванні, ділились своїми емоціями, думками та позиціями щодо виховання в їхніх сім'ях, охоче розповідали про традиції, які існують в їхніх сім'ях і зауважували, що не дивлячись на те, що більше часу любляють проводити у спілкуванні з друзями – час з батьками для них залишається надзвичайно важливим та потрібним.

Так на твердження з анкети [**Error! Reference source not found.**] «Я не люблю проводити вільний час зі своїми батьками, мені нудно» 70% підлітків відповіли «ні». При цьому 76% учасників опитування відзначили, що виконання якоїсь роботи разом із батьками приносить їм задоволення. Це свідчить про бажання та потребу підлітків взаємодіяти з батьками, навіть не зважаючи на те, що в цей період інтерес до спілкування та взаємодії з однолітками значно зростає. Як відзначають психологи [2; **Error! Reference**

source not found.], спільна діяльність та інтереси є хорошим методом зближення та налагодження зв'язку з підлітком.

Варто зауважити, що найбільше невдоволення серед підлітків викликає відсутність уваги та взаємодії з батьками так, на твердження про те, що батьки мало приділяють їм часу 68% підлітків погодились, також 36% опитаних відзначають, що їм важко порозумітись з батьками. Як бачимо великий відсоток дітей зазначають, що батьки приділяють їм мало часу, причинами цього можуть бути: низький рівень обізнаності батьків щодо виховання та потреб підлітків та соціально-економічне становище сім'ї.

Такі показники можуть бути дзвінком того, що підлітки будуть шукати увагу та заповнювати потребу взаємодії з батьками на вулиці серед друзів. За твердженням анкети «Слово моїх батьків для мене – закон» погодилося 54%. «Оцінка батьків дуже важлива для мене» 62% позитивні відповіді. Отримані результати вказують на те, що авторитетність батьків в період підліткового віку може значно знижуватись, проте більшість підлітків все ж таки залежать від оцінок батьків, що в свою чергу матиме вплив на формування самооцінки та самоставлення, самоповаги підлітка, які є складовими та центральними ланками «Я-концепції». Твердження «Я хотів би бути схожим на своїх батьків», яке отримало 66% позитивних відповідей вказує на те, що підлітки, бажаючи бути схожими на своїх батьків в майбутньому примірятимуть їхні ролі на себе та транслюватимуть їхню поведінку. За результатами анкетування 48% підлітків відзначають сприятливу взаємодію з батьками, 28% відзначили середню взаємодію з батьками, і 24% (12%) не задоволені своїми відносинами з батьками, що може свідчити про використання не сприятливих для розвитку підлітка методів виховання. Результати анкетування ми відобразили на діаграмі.

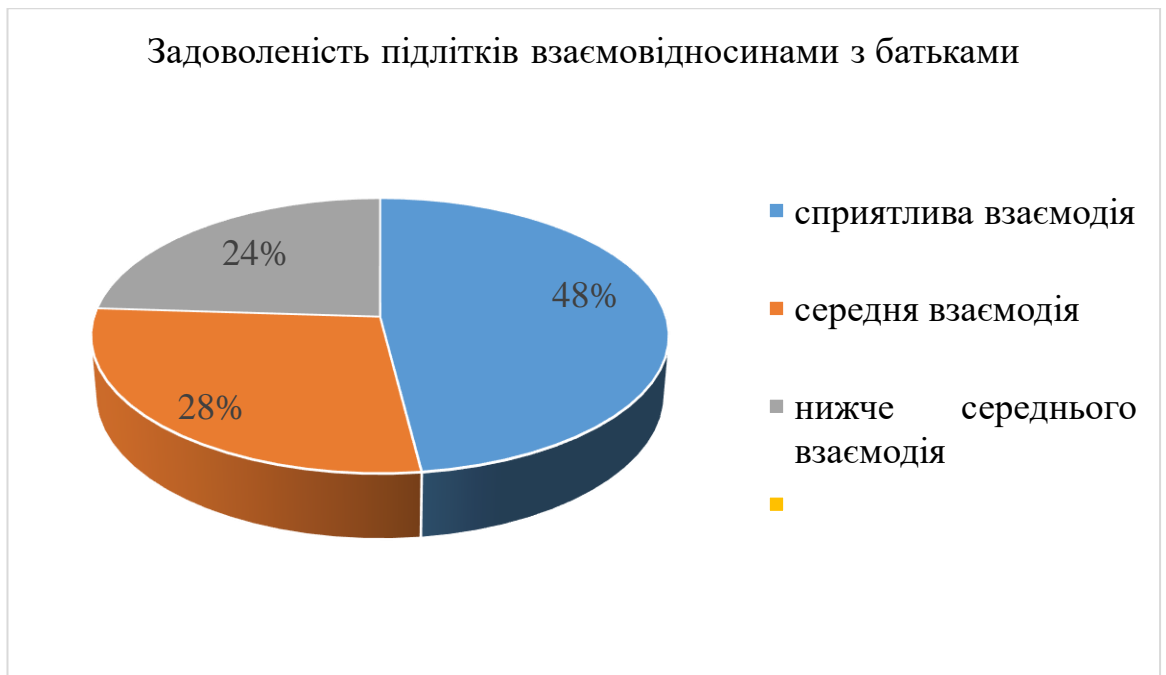

Рисунок 2.1- Задоволеність підлітками взаємовідносин з батьками, %

Для визначення та уточнення моментів, які негативно впливають на взаємодію батьків з підлітками, та викликають в останніх незадоволення стосунками з батьками ми використали методіку опитувальник **[Error! Reference source not found.]** «взаємодія підлітки-батьки», який дав змогу з'ясувати емоційне відношення підлітків до батьків, їхньої виховної позиції за такими показниками: невимогливість – вимогливість; м'якість – суворість; автономність – контроль; емоційна дистанція – близькість; відкидання – прийняття; відсутність співпраці – співробітництво; незгода - згода між дитиною і батьком; непослідовність – послідовність; авторитетність батьків; задоволеність відносинами з батьками.

Отримані результати за показником шкала «задоволеність стосунками дитини з батьками» демонструє, що 24% опитаних відзначають низький ступінь задоволеності, що може свідчити про порушення у структурі дитячо-батьківських стосунків, можливі конфлікти або про стурбованість сімейною ситуацією, проте 50% опитаних навпаки вказали на високий рівень задоволеності стосунками зі своїми батьками; «емоційна дистанція – близькість» вказують на те, що 68% опитаних дітей проявляють високий рівень емоційної близькості з батьками. Це говорить про те, що незважаючи

на активну соціалізацію, важливу роль для більшої половини дітей виконують все ж таки батьки.

Шкала авторитетності батьків вказала на те, що для 56% опитаних підлітків батьки являються авторитетом та прикладом для наслідування. Дана шкала підтверджує результати з попереднього дослідження де більшість підлітків теж вказали, що орієнтуються на оцінки батьків, які є для них авторитетами. Шкала відкидання – прийняття вказує, що більшість підлітків, а саме 56% дітей відчувають високий рівень прийняття батьками, проте 22% підлітків відчувають низький рівень прийняття, що може негативно відобразитись на самоприйнятті та самооцінці підлітків. Шкала м'якості – суворості, продемонструвала, що 32% підлітків відмітили, що їхні батьки відзначаються високим рівнем суворості, що може свідчити про наявність суворих, строгих заходів, жорсткість правил встановлюваних у взаєминах між батьками і дітьми, про ступінь примусу дітей до чого-небудь.

Що стосується показників за шкалою «автономність – контроль», то вони такі: 58% вказали на виражену контролюючу поведінку з боку батьків, що може проявлятися у надмірній опіці, нав'язливості, обмеженні, це може свідчити про використання батьками у вихованні методів, які притаманні авторитарному стилю виховання; 16% підлітків вказують на чергування автономності та контролю, а 26% респондентів вказують на низький контроль, що може свідчити про повну автономії дитини, а в окремих випадках – і вседозволеність, що характерно для ліберального стилю виховання. Результати досліджень, які викликали найбільше незадоволення у взаєминах батьків з підлітками ми продемонстрували на діаграмах.

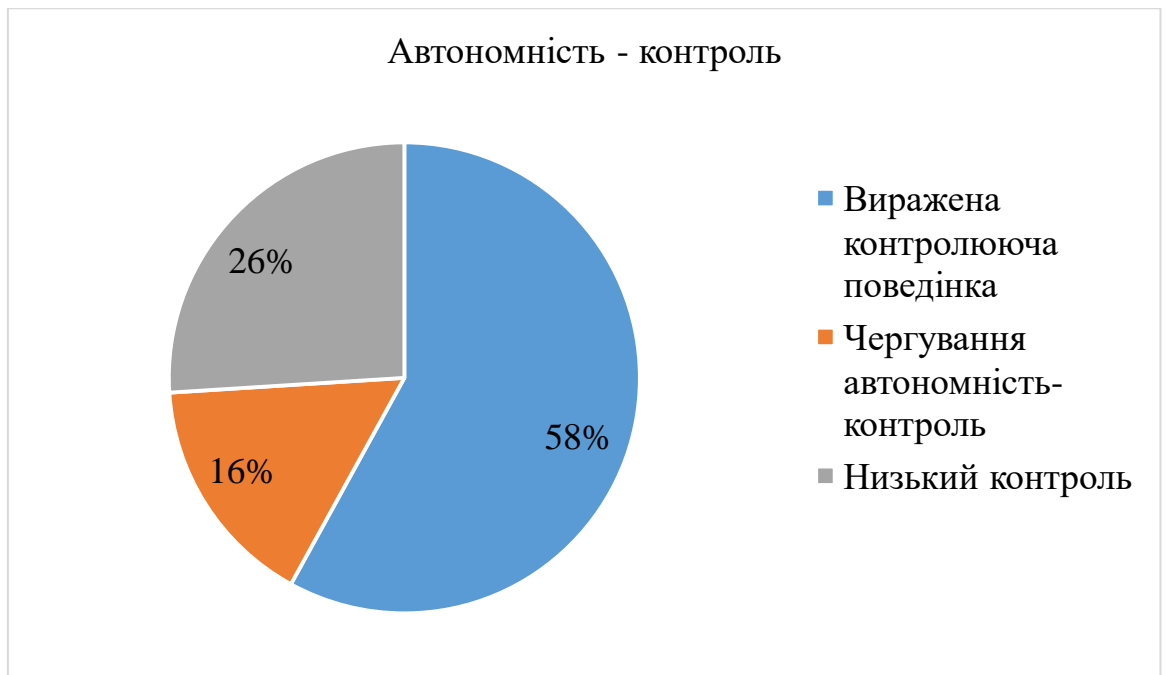

Рисунок 2.2 - Шкала автономність - контроль у взаємовідносинах підлітків та батьків, %

Відповіді за шкалою «відсутність співпраці – співробітництво» демонструють, що лише 36% підлітків вказує на високий рівень співпраці та 32 % підлітків відзначає середній рівень співробітництва з батьками, що відображає рівність і партнерство у взаєминах батьків і дітей також співпраця є наслідком включення дитини у взаємодію, визнання її прав та повага гідності, достоїнств, інші 32% підлітків зазначили про низьку співпрацю з батьками, що може бути результатом порушених відносин, або ж байдужого стилю виховання.

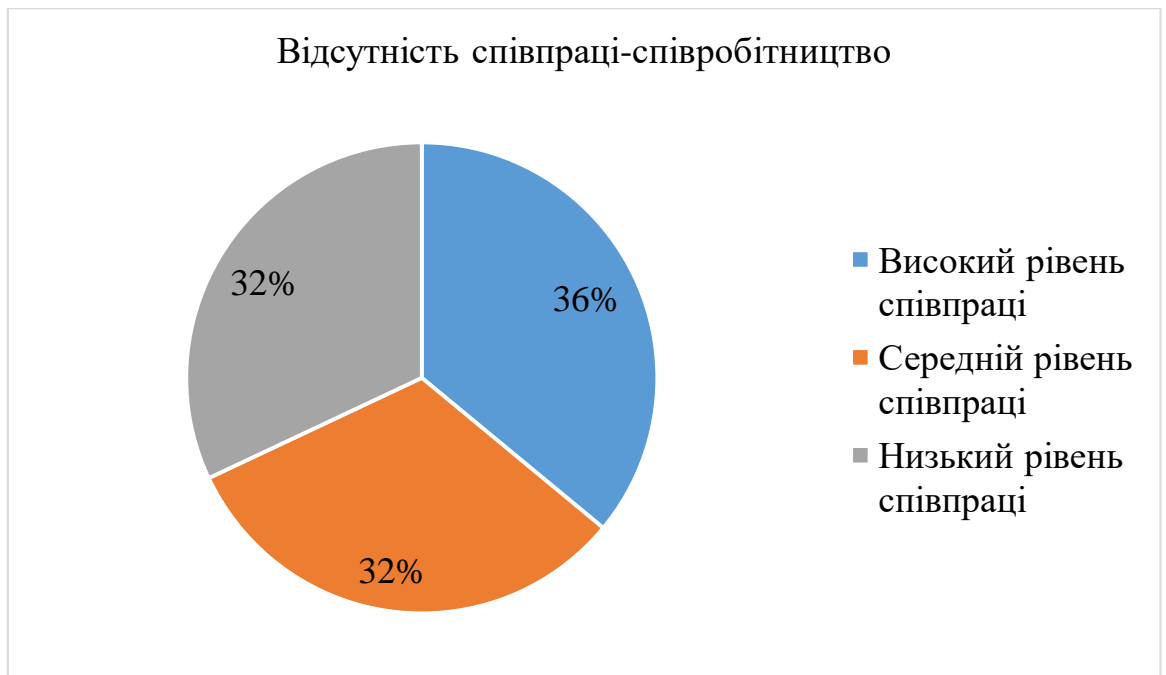

Рисунок 2.3 - Шкала відсутність співпраці-співробітництво, %

Результати відповідей за шкалою «незгода - згода між дитиною і батьком» вказують на те, що 58% опитаних вказали про можливі протиріччя на незгоди у взаємовідносинах з батьками, що є характерним для підліткового віку.

Отримані результати засвідчили, що більшість дітей задоволені взаєминами з батьками, проявляють до них високий рівень довіри та емоційної близькості, позитивне ставлення та вказують на авторитетності своїх батьків, проте помітно, що існують відхилення в процесі виховання підлітків, що проявляються у протиріччях, у поглядах та взаємовідносинах з батьками, також у деяких сім'ях присутній низький рівень співпраці батьків з підлітками (32%), надмірний контроль та сувороість у вихованні(58%) або ж повна автономія батьків(26%). На нашу думку причинами цього можуть бути низький рівень проінформованості батьків щодо вікових особливостей виховання, соціально-економічна ситуація в країні, як наслідок батьки можуть використовувати деструктивні методи та стилі виховання, які негативно позначаються на розвитку особистості та формування її «Я-концепції».

Під час наступного нашого дослідження ми використали методику, яка направлена на визначення стилю сімейного виховання підлітків. [Error! Reference source not found.] В процесі дослідження батькам підлітків потрібно було відповісти на 10 запитань обираючи, на їхню думку, влучне твердження.

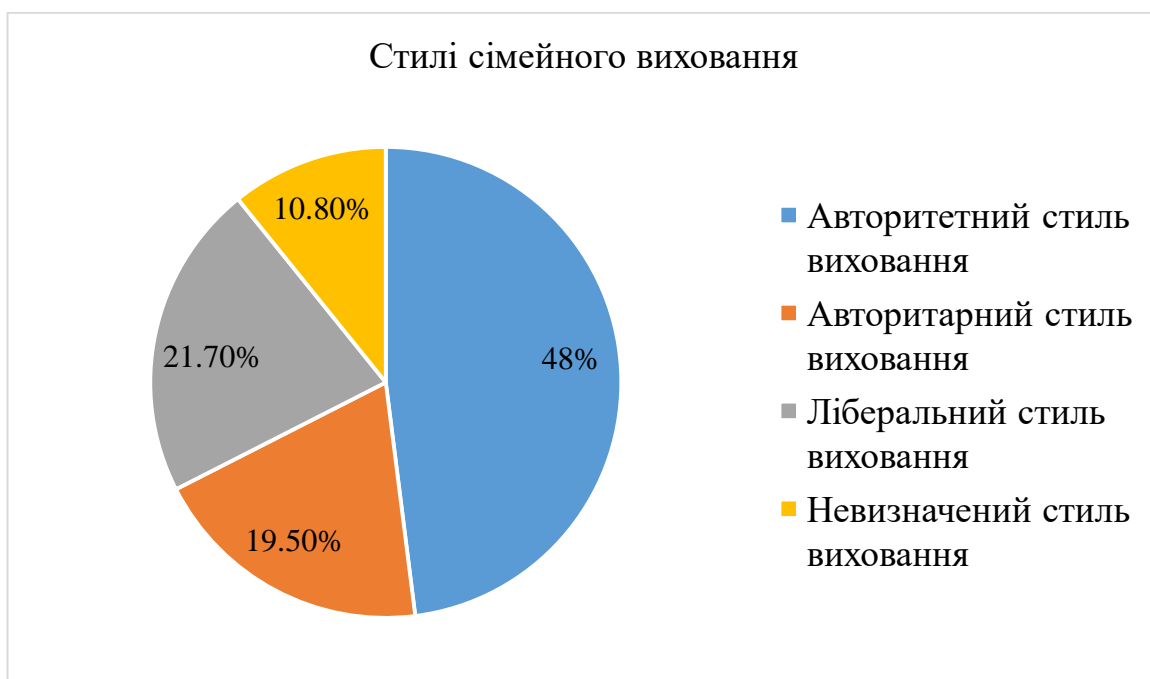

Рисунок 2.4 - Стилі сімейного виховання, %

За результатами дослідження ми визначили, що 43,5% батьків свідомо підходять до виховання дітей – підлітків, обираючи авторитетний або демократичний стиль виховання, що проявляється у прийнятті, підтримці та взаємодії, яку відмітили в попередньому дослідженні підлітки. На нашу думку такий свідомий підхід батьків до виховання підлітків позитивно впливатиме на розвиток та формування складових «Я-концепції».

Водночас дослідження вказує, що існує певний відсоток батьків, які схильні використовувати деструктивні методи виховання а саме: 21,7% батькам притаманний ліберальний стиль виховання; 19,5% обирають авторитарний стиль виховання та 10,8 % проявляють невизначений стиль. Отже нестача уваги та взаємодії з батьками, автономія батьків, надмірний

контроль та суворість, яка була відмічена під час дослідження взаємовіносин підлітків та батьків є причиною того, що сімейні партнери вдаються до негативних методів виховання. Як зазначають науковці [Error! Reference source not found.] негативна оцінка дорослих, надмірний контроль та обмеження, породжують невпевненність, тривогу, недовіру, неприйняття себе, агресію, низький рівень самоповаги та самооінки, що характеризує негативну Я концепцію особистості. Звідси випливає, що деструктивні прояви батьківського виховання та атмосфера емоційного неблагополуччя можуть негативно впливати на розвиток особистості та її «Я-концепції».

Як стверджують науковці [Error! Reference source not found.], [Error! Reference source not found.] центральною ланкою «Я-концепції» є самоповага особистості. За допомогою методики «Шкала самоповаги М. Розенберга» нами було проведене дослідження рівня самоповаги серед підлітків 12-13 років м. Хмельницького ЗОШ №22.

Таблиця 2.1 – Результати дослідження за методикою «Шкала самоповаги» (М. Розенберг),%

Рівень розвитку самоповаги	% співвідношення (n=50)
Низький рівень	28%
Середній	48%
Високий	24%

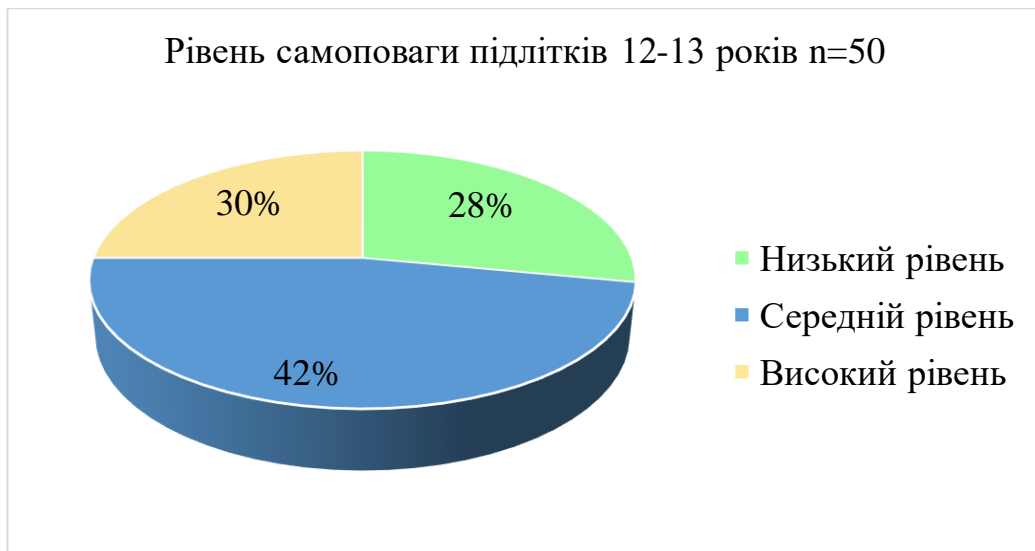

Рисунок 2.5- Шкала самоповаги підлітків за методикою «Шкала самоповаги М. Розенберга» (Rosenberg self-esteem scale, RSES), %

Отримані результати дослідження вказують, що серед досліджуваних підлітків 12-13 років 28% (14 осіб) мають низький рівень самоповаги, що може вказувати на знецінення своїх досягнень, не прийняття себе, незадоволенням собою, присутності тенденції до самозвинувачення та низького рівня самооцінки, тривогу, невпевненість в собі та своїх можливостях, зосередження підлітків на власних недоліках, що в майбутньому може заважати їм взаємодіяти з оточуючими, проявляти свою індивідуальність та реалізовувати свій потенціал.

Найбільша кількість підлітків проявила середній рівень самоповаги 42% (21 особа), підлітки з середнім рівнем самоповаги здатні реально оцінювати свої досягнення та переваги, позитивно сприймають та оцінюють себе, проте це також може свідчити про залежність їхньої самооцінки та самоповаги від певних обставин, ситуацій та інших чинників впливу, що є характерним для підліткового віку.

Високий рівень самоповаги продемонстрували 30% (15 осіб), що вказує на позитивне самосприйняття, повагу до себе та оточуючих, віру в себе та свої можливості та високу самооцінку підлітків. Такі підлітки здатні до самовдосконалення та вираження своєї індивідуальності.

Для дослідження самооцінки підлітків нами був використаний тест-опитувальник для дітей підліткового, який містить 32 твердження, з приводу яких можливі 5 варіантів відповідей, кожний із яких кодується балами. Результати дослідження ми відобразили на діаграмі.

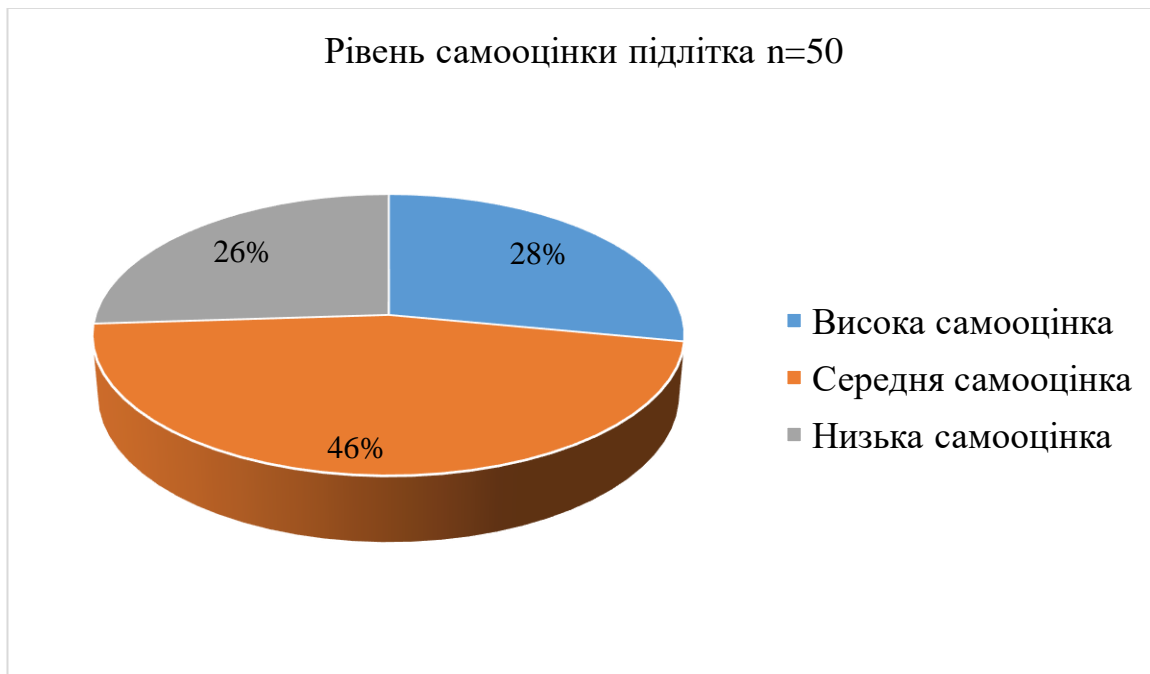

Рисунок 2.6 - Рівень самооцінки підлітків, %

Результати дослідження вказують, що серед опитаних семикласників 28% характеризуються високою самооцінкою, 46% проявили середню самооцінку. Підліткам з високою та середньою самооцінкою властиво позитивно відноситись до себе та оточуючих, вірити в свої сили, адекватно оцінювати свої здібності і можливості, активність їх спрямована на різні види діяльності, а також на міжособистісні контакти та взаємодію в соціумі. Проте 26% підлітків виявлено низьку самооцінку, що може проявлятись у низькій активності, негативному відношенні до себе та оточуючих, агресії, тривозі, низькому рівні успішності та активності, відсутності інтересів, що є характерним для негативної «Я-концепції».

Отримані результати дослідження вказують, що діти, які виховуються в сім'ях, де батьки схильні до авторитетного стилю, проявляють задоволеність взаємовідносинами з батьками та вказують на високий та середній рівень самоповаги, самооцінки, самосприйняття, що характеризує позитивний

розвиток та формування їхньої «Я-концепції». Тобто проявляючи підтримку, любов, турботу, спілкування, маючи високий рівень довіри, спільні інтереси та взаємодію з дітьми, при цьому приймаючи дорослішання своєї дитини батьки здійснюють позитивний вплив на розвиток та формування «Я-концепції».

Проте батьки, які вдаються до ліберального або авторитарного стилю виховання, намагаючись втримати свій авторитет надмірним контролем та суворістю, або ж навпаки уникаючи конфліктних моментів, відсторонюються від підлітка, передаючи функцію виховання іншим соціальним інститутам, негативно впливають на Я концепцію підлітка, що проявляється у низькій самооцінці та самоповазі дитини.

Підсумовуючи наше дослідження можна стверджувати, що батьки безпосередньо мають вплив на формування «Я-концепції» підлітка, адже однією з важливих функцій та призначень батьків в житті дитини є виховання, проте важливо які саме методи та стилі вони використовують при цьому. Так як в підлітковому віці відбуваються активні зміни в організмі та свідомості, а також перебудова взаємовідносин підлітка з оточуючими, важливо, щоб батьки не втратили зв'язок та довіру з дитиною, а вулиця і друзі, не перейняли функцій батьків та не стали основними чинниками впливу на формування «Я-концепції» підлітка. Наше дослідження підтверджує гіпотезу, про те, що найбільш сприятливим стилем для виховання підлітків в сім'ї є авторитетний, в той час як ліберальний та авторитарний здатні здійснювати негативний вплив на формування «Я-концепції» у дітей підліткового віку, що проявляється у низькій самооцінці та самоповазі. Набутий дитиною в родині досвід зберігається нею протягом всього життєвого шляху, саме тому жоден із соціальних інститутів не може зрівнятися за значимістю і тривалістю впливу на особистість з сім'єю.

Тому ми вважаємо, що потрібно розробити практичні рекомендації для батьків щодо гармонізації взаємин з дитиною підліткового віку та ефективного формування у неї позитивної «Я-концепції».

2.3. Практичні рекомендації батькам щодо виховання дітей підліткового віку з метою формування у них позитивної «Я–концепції»

В результаті нашого дослідження, в процесі якого ми виявили незначні відхилення у вихованні сім'єю підлітків, виникла потреба розробити практичні рекомендації щодо гармонізації взаємин батьків з дитиною підліткового віку, що дасть змогу позитивно впливати на формування її «Я–концепції».

Виховання дітей потребує від сімейних партнерів усвідомлення відповідальності та розуміння батьківських ролей. Тому перш за все батькам варто ознайомитись зі статтями Сімейного кодексу України [**Error! Reference source not found.**]. Стаття 54 Сімейного кодексу України вказує, що чоловік та дружина, мають право розподілити обов'язки в сім'ї між собою. При цьому усі важливі питання, що стосуються життя сім'ї мають вирішуватися подружжям спільно, на умовах рівності. Це говорить про те, що батьківські обов'язки належить виконувати разом і не перекидати цю відповідальність одне на одного.

Також батькам варто усвідомити вимоги статей 150 та 155, які вказують на те, що вони зобов'язані:

- виховувати дитину в дусі поваги до прав та свобод інших людей, любові до своєї сім'ї та родини, свого народу, своєї Батьківщини.
- піклуватися про здоров'я дитини, її фізичний, духовний та моральний розвиток.
- забезпечити здобуття дитиною повної загальної середньої освіти, готувати її до самостійного життя.
- поважати дитину.

Також батькам забороняються будь-які види експлуатації батьками своєї дитини та фізичні покарання дитини батьками, а також застосування ними інших видів покарань, які принижують людську гідність дитини.

Як зазначають Д.Баклі, Ф.Дольто **[Error! Reference source not found.]** основними попереджувальними заходами проти ускладнення стосунків батьків із дітьми в період підліткового віку є забезпечення підлітку тепла і гармонії у домі, залучення його до колективної діяльності. Це дозволить йому відчувати себе важливим, корисним, а також зміцнить його зв'язок з батьками.

Задоволення базової потреби у любові та прийнятті є важливою умовою для життя та розвитку в будь-якому віці особистості. Теплі стосунки між членами сім'ї та дружня сімейна атмосфера створює почуття безпеки у підлітка.

Подружжю необхідно бути готовим до підліткового віку дитини. Перш за все знати та усвідомлювати вікові особливості розвитку дитини. Тобто знати про кількість та важливість змін, які відбуваються в його організмі та житті. Це дасть змогу батькам усвідомити його потреби та зрозуміти причини змін у його поведінці та емоційному стані також це дозволить сімейним партнерам відповідально віднестись до процесу виховання підлітка та швидше адаптуватися до змін у стосунках в їхній сім'ї.

Сімейним партнерам варто дотримуватись єдиних методів та поглядів у вихованні підлітків. Також потрібно усвідомити та розподілити ролі кожного з батьків, щоб в процесі виховання не виникали протиріччя та конфлікти між партнерами. Подружжю важливо поважати одне одного та не критикувати особливо в присутності дітей. Батькам краще одразу визначити та встановити чіткі правила та вимоги, які діятимуть у їхній сім'ї, щоб підліток зрозумів, що від нього хочуть та для чого це потрібно. Від того, наскільки ефективно організоване виховне середовище, залежить формування базових особливостей особистості і подальша доля підлітка.

Усвідомлення вимог статті 150 Сімейного кодексу **[Error! Reference source not found.]** дозволяє дійти висновку, що батьки мають поважати дитину як особистість, а отже повинні виявляти шанобливе ставлення до неї та розуміння. З цією метою шлюбним партнерам важливо уникати методів та

стилів виховання, які негативно позначаються на розвитку особистості, а саме: авторитарного, вседозволеного, ліберального. Адже це може ускладнити процес виховання та негативно відзначитись на розвитку підлітка. Науковці **[Error! Reference source not found.]** підтверджують, що основні труднощі в проходженні дітьми етапів формування особистості, пов'язані з моделями поведінки батьків (гіперопіка, нехтування, приниження та ін.).

Одним з головних та складних завдань для батьків – це прийняти дорослішання дитини та зрозуміти, що зміни неминучі. Їм потрібно набратися терпіння, та усвідомити, що обираючи методи взаємодії з підлітком, вони можуть полегшити або ж навпаки ускладнити процес підліткового періоду. Тому в цей період важливим є перерозподіл автономії та контролю між батьками та підлітком. Для того, щоб зберегти зв'язок з дітьми і водночас підтримувати їх впевненість та самостійність, необхідно поважати особистий простір та кордони підлітка, в міру обмежити зону свого контролю, поступово передаючи підліткам відповідальність за їхні дії та вчинки. Довіра до підлітка та визнання його дорослості — це головні принципи правильного психологічного впливу, який відповідає цьому віку.

Важливо відноситись з повагою до підлітка, зважати на його думки, інтереси, ідеї також включати його участь у прийнятті рішень стосовно життя сім'ї.

Невід'ємною умовою для підтримки зв'язку та формування довірливих відносин з підлітком є увага та інтерес батьків до його життя. Тому сімейним партнерам важливо знаходити час для спілкування, спільних інтересів, взаємодії. В процесі спілкування батьки також передають свої знання та досвід підлітку. К. Роджерса **[Error! Reference source not found.]**, виділив три умови для налагодження взаємодії з дітьми батькам 1) чути, що дитина хоче сказати батькам; 2) висловлювати власні думки і почуття доступно для розуміння дитини; 3) благополучно вирішувати спірні питання так, щоб результатами були задоволені обидві конфліктуючі сторони.

В підлітковому віці відбувається зміни в самооцінці, підлітки стають більш залежними від зовнішніх оцінок, тому варто уникати критики та більше зосереджуватись на позитивних сторонах і перевагах дитини, з метою укріплення та розвитку позитивної самооцінки, самоповаги. Відтак позитивні установки батьків поступово будуть породжувати аналогічні установки до себе та до свого оточення. У випадку якщо ж батьки не задоволені поведінкою чи діями підлітка, краще вказувати на ситуації, вчинки дитини, уникаючи осо-бистісних негативних оціночних суджень. Висловлювання дорослого не повинні містити діагнозу та прогнозу подальшого розвитку дитини.

Період дорослішання відзначається високою емоційністю. Важливо не забороняти проявляти свої почуття та емоції. Проте батькам необхідно знати, розуміти причини емоцій, щоб допомогти дитині справитись з ними. Притлумлені емоції та почуття небезпечні й здатні негативно впливати на психологічне здоров'я підлітка. К. Роджерс [**Error! Reference source not found.**] наголошував, про важливість прояву щирих, справжніх почуттів (і позитивних, і негативних) усіма членами сім'ї, безумовному прийняттю своїх почуттів і почуттів близьких, відданості своєму внутрішньому «Я» .

Сімейні партнери виступають як рольові моделі, чию поведінку підлітки спостерігають та можуть наслідувати. Тому їм слід контролювати свої звички та поведінку. Також власним прикладом необхідно навчити підлітка, не боятися труднощів, проблем, вміти їх наполегливо долати і при цьому відчувати задоволення від своїх досягнень Це ж стосується і загальної системи сімейних цінностей, передаючи дитині певні знання, свій досвід, батьки сприяють соціалізації дитини та організації її життя і діяльності..

Якщо ж у батьків виникають значні складнощі в процесі виховання і вони не можуть вирішити проблеми самостійно або ж поведінка та дії підлітка виходять за межі норми, батькам необхідно не соромитись та звертатись за допомогою до спеціалістів, вчасне вирішення проблеми допоможе уникнути її негативних наслідків у майбутньому.

З вище описаного випливає, що у сучасних батьків виникає потреба у знаннях індивідуальних та вікових особливостей дитини, тонкощів взаємодії та виховання підлітків, володіти найважливішою здатністю до рефлексії , надавати можливість вибору підлітку, поважати його, розуміти та відчувати, чого він хоче і на що спроможний (підтримка його автономності), а також якомога чіткіше формулювати свої вимоги, дотримуватись обіцянок, бути прикладом, враховувати потреби і думки підлітка і найголовніше бути готовим до свідомого пошуку найбільш ефективного стилю індивідуального виховання.

Чим більше будуть обізнані батьки про психологічні особливості підліткового періоду, про стилі виховання та їхній вплив на формування особистості та їхньої Я концепції, тим більше свідомо вони будуть підходити до цього процесу. Що забезпечить адекватний психічний, фізичний розвиток та соціальну адаптацію підлітка та позитивно впливатиме на формування його Я концепції та на життя в майбутньому. Тому вірно підібраний стиль виховання та створення довірливих, сприятливих взаємовідносин батьків з підлітком є важливим для розвитку самопізнання та саморегуляції, що гармонізує Я концепцію та самооцінку підлітка.» І на останок краще зберігайте почуття гумору і намагайтеся передати дитині хоча б невелику частину свого оптимізму, йому і так не солодко в цей період.

Висновки до розділу

1. Сім'я – це місце та умова для реалізації здібностей особистості, можливість бути собою, батьки є першими хто знайомить дитину зі світом та готує її до функціонування у ньому. Аналіз наукової літератури та практика свідчить, що сім'я покликана виконувати низку важливих функцій серед яких: виховна; господарчо-побутова; емоційна; функція духовного (культурного спілкування); функція первинного соціального контролю; сексуально-еротична. Функція виховання дітей у сім'ї має велике значення в житті кожної особистості, вона полягає у передачі сімейного досвіду через покоління, підготовці до майбутніх сімейних ролей, формуванні соціально зрілої особистості.

Період підліткового віку характеризується особистісними змінами в організмі та свідомості підлітка, перебудовою та сприйняттям взаємовідносин з батьками, що часто породжує конфлікти та непорозуміння. В цьому аспекті у батьків виникає потреба у взаємодії та пошуку дієвих та сприятливих методів та стилів виховання дітей підліткового віку, які б позитивно впливали б на розвиток їх особистості та формування її «Я-концепції». Аналіз наукових джерел вказує, що авторитетний стиль сімейного виховання демонструє найбільш здорові сімейні взаємовідносини, які здатні позитивно впливати на формування «Я-концепції» підлітка. Оскільки він поєднує в собі любов, підтримку, турботу, спілкування, прийняття, розуміння, стимулює активність підлітка, підтримують її ініціативність, розвиток, віру в себе та свої можливості, самоповагу.

2. Отримані результати дослідження вказують, що діти, які виховуються в сім'ях, де батьки обирають методи характерні для авторитетного стилю, проявляють задоволеність взаємовідносинами з батьками та вказують на високий та середній рівень самоповаги, самооцінки, самосприйняття, що характеризує позитивний розвиток та формування їхньої «Я-концепції».

Тобто проявляючи підтримку, любов, турботу, спілкування, маючи високий рівень довіри, спільні інтереси та взаємодію з дітьми, при цьому приймаючи дорослішання своєї дитини батьки здійснюють позитивний вплив на розвиток та формування «Я-концепції». Проте батьки, які вдаються до ліберального або авторитарного стилю виховання, намагаючись втримати свій авторитет надмірним контролем та суворістю, або ж навпаки уникаючи конфліктних моментів, відсторонюються від підлітка, передаючи функцію виховання іншим соціальним інститутам, негативно впливають на Я концепцію підлітка, що проявляється у низькій самооцінці та самоповазі дитини.

3. За результатами дослідження розроблено практичні рекомендації для батьків щодо виховання дітей-підлітків. Вони відображають науково-обґрунтовані пропозиції, виконання яких буде сприяти гармонізації взаємин батьків та підлітків, що позитивно впливатиме на формування та розвиток їхньої «Я-концепції». Практичні рекомендації допоможуть батькам підлітків правильно будувати модель батьківської поведінки та використовувати влучні методи виховання, які передбачають: прийняття, любов та турботу, повагу та підтримку, встановлення чітких вимог та правил, емоційну близькість, повагу до особистих кордонів та самостійність, терпіння та емпатію, мотивацію та заохочення, взаємодію та інтерес до життя підлітка, запобігання та вирвішення конфліктів, а також гармонійну сімейну атмосферу.

Висновки

1. За результатами теоретичного аналізу наукової літератури [Error! Reference source not found.], [Error! Reference source not found.], [Error! Reference source not found.], [Error! Reference source not found.] з'ясовано, що «Я-концепція» - це складна динамічна система уявлень людини про саму себе, яка формується під впливом зовнішніх та внутрішніх чинників та є основою саморегуляції поведінки людини, через яку остання будує відносини з оточуючими. Я - концепція починає формуватись ще в ранньому дитинстві та інтенсивно розвивається в сім'ї, в продовж її розвитку долучаються інші соціальні інститути, які по своєму впливають, розвивають, удосконалюють «Я-концепцію» особистості протягом усього її життя.

Основними функціями «Я-концепції» є: регулятивна, конструктивна, прогностична та еталонно-оцінювальна. Вона сприяє визначенню самоідентичності, успішної адаптації, формує і зберігає структуру цінностей людини, забезпечує особисту цілісність і стійкість зовнішніх поведінкових проявів, становлення та розвиток особистості. Призначенням Я – концепції є забезпечення внутрішнього узгодження людини з собою, відносну сталість її поведінки незважаючи на умови та безперервний тиск проблемного світу.

До структури «Я-концепції» за теорією Р.Бернса [Error! Reference source not found.], на яку ми будемо опиратись у своїй роботі, належать такі компоненти: когнітивна складова (або "Я-образ"); емоційно-оцінна складова (самооцінка, самоствавлення, самоповага, тривожність та ін.); поведінкова складова (саморегуляція та самоконтроль в поведінковій діяльності). В процесі дослідження людського «Я» вчені виділяють його різні сторони (аспекти) такі як : емпіричне Я і чисте Его Я, ідеальне Я і реальне Я , дзеркальне Я, фантастичне Я та інші. За сутнісними властивостями дослідники поділили «Я-концепцію» на позитивну, негативну та амбівалентну. Позитивну «Я-концепцію» можна емпірично прирівняти до позитивного ставлення людини до самої себе, тобто самоповага, відчуття власної цінності та непересічності. І, навпаки, синонімом негативної «Я-концепції» є внутрішнє

не прийняття себе, відчуття власної неповноцінності й меншовартості.

2. Обґрунтовано план дослідження проблеми впливу сім'ї на формування «Я-концепції» у дітей підліткового віку, який відображає сукупність ефективних прийомів та методів пізнання об'єкту та предмету дослідження. При цьому визначено чотири послідовних етапи дослідження: здійснення процедури організації психологічного дослідження питань, пов'язаних з впливом сім'ї на формування «Я-концепції» у дітей підліткового віку; теоретичне дослідження проблеми формування «Я-концепції» у дітей підліткового віку; емпіричне дослідження проблеми впливу сім'ї на формування Я - концепції у дітей підліткового віку; аналіз, інтерпретація та змістова презентація результатів теоретичного й емпіричного вивчення проблеми впливу сім'ї на формування «Я-концепції» у дітей підліткового віку.

3. Активного формування та змін «Я-концепція» набуває саме в період підліткового віку під впливом зовнішніх чинників, які є стимулами та внутрішніх чинників, які являються джерелом розвитку особистості. Для підліткового віку характерним є статтєве дозрівання, активна соціалізація та перебудова взаємовідносин з оточуючими, виникнення нових психологічних утворень таких як: розвиток рефлексії, зміни у свідомості та самосвідомості, почуття дорослості, ідентифікації особистості підлітка, як наслідок усіх цих змін відбувається формування та становлення його «Я-концепції». Аналіз наукової літератури свідчить, що в період підліткового віку відбуваються значні зміни в емоційно - оціночній складовій «серці» «Я-концепції» - самооцінці.

Серед основних чинників які здатні впливати на самооцінку підлітка вчені виділяють:

- сім'я (умови життя в родині, ставлення батьків до інтересів дитини);
- реальні досягнення в навчанні та позашкільній діяльності (гуртки, спортивні секції);
- зовнішні дані (привабливість, фізичний розвиток).
- статус дитини серед однолітків (адаптація в колективі, кількість та

впливовість друзів);

– мотиваційно-сміслова сфера особистості (цілі, потреби, інтереси).

4. Сім'я – це місце та умова для реалізації здібностей особистості, можливість бути собою, батьки є першими хто знайомить дитину зі світом та готує її до функціонування у ньому. Аналіз наукової літератури та практика свідчить, що сім'я покликана виконувати низку важливих функцій серед яких: виховна; господарчо-побутова; емоційна; функція духовного (культурного спілкування); функція первинного соціального контролю; сексуально-еротична. Функція виховання дітей у сім'ї має велике значення в житті кожної особистості, вона полягає у передачі сімейного досвіду через покоління, підготовці до майбутніх сімейних ролей, формуванні соціально зрілої особистості.

Період підліткового віку характеризується особистісними змінами в організмі та свідомості підлітка, перебудовою та сприйняттям взаємовідносин з батьками, що часто породжує конфлікти та непорозуміння. В цьому аспекті у батьків виникає потреба у взаємодії та пошуку дієвих та сприятливих методів та стилів виховання дітей підліткового віку, які б позитивно впливали б на розвиток їх особистості та формування її «Я-концепції». Аналіз наукових джерел вказує, що авторитетний стиль сімейного виховання демонструє найбільш здорові сімейні взаємовідносини, які здатні позитивно впливати на формування «Я-концепції» підлітка. Оскільки він поєднує в собі любов, підтримку, турботу, спілкування, прийняття, розуміння, стимулює активність підлітка, підтримують її ініціативність, розвиток, віру в себе та свої можливості, самоповагу.

5. Отримані результати дослідження вказують, що діти, які виховуються в сім'ях, де батьки обирають методи притаманні авторитетному стилю, проявляють задоволеність взаємовідносинами з батьками та вказують на високий та середній рівень самоповаги, самооцінки, самосприйняття, що характеризує позитивний розвиток та формування їхньої «Я-концепції». Тобто проявляючи підтримку, любов, турботу, спілкування, маючи високий

рівень довіри, спільні інтереси та взаємодію з дітьми, при цьому приймаючи дорослішання своєї дитини батьки здійснюють позитивний вплив на розвиток та формування «Я-концепції». Проте батьки, які вдаються до ліберального або авторитарного стилю виховання, намагаючись втримати свій авторитет надмірним контролем та суворістю, або ж навпаки уникаючи конфліктних моментів, відсторонюються від підлітка, передаючи функцію виховання іншим соціальним інститутам, негативно впливають на «Я-концепцію» підлітка, що проявляється у низькій самооцінці та самоповазі дитини.

б. За результатами дослідження розроблено практичні рекомендації для батьків щодо виховання дітей-підлітків. Вони відображають науково-обґрунтовані пропозиції, виконання яких буде сприяти гармонізації взаємин батьків та підлітків, що позитивно впливатиме на формування та розвиток їхньої «Я-концепції». Практичні рекомендації допоможуть батькам підлітків правильно будувати модель батьківської поведінки та використовувати влучні методи виховання, які передбачають: прийняття, любов та турботу, повагу та підтримку, встановлення чітких вимог та правил, емоційну близькість, повагу до особистих кордонів та самостійність, терпіння та емпатію, мотивацію та заохочення, взаємодію та інтерес до життя підлітка, запобігання та вирвішення конфліктів, а також гармонійну сімейну атмосферу.

